

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра міжнародного права,
європейської та євроатлантичної інтеграції

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Освітня програма 293.00.01 «Міжнародне право»

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

**КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ НОРМ
МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Здобувачки 4 курсу
денної форми навчання
Снігур Вікторії Василівни

Науковий керівник:
професор кафедри міжнародного права,
європейської та євроатлантичної інтеграції
Грицьак Ігор Андрійович,
к.ю.н., д.н.держ.упр., професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Київ - 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові засади міжнародного гуманітарного права як галузі міжнародного права	
1.1. Поняття, предмет, система та принципи міжнародного гуманітарного права.....	5
1.2. Джерела міжнародного гуманітарного права: право Гааги і право Женеви.....	11
1.3. Історичні та інституційні передумови зародження та розвитку контролю міжнародного гуманітарного права.....	17
РОЗДІЛ 2. Контроль за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права	
2.1. Міжнародно-правові механізми контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.....	22
2.2. Універсальні міжнародні організації за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.....	29
2.3. Міжнародно-кримінальне судочинство в сфері контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.....	39
РОЗДІЛ 3. Розвиток міжнародного права в сфері контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права	
3.1. Тенденції розвитку міжнародно-правових норм в сфері контролю за дотриманням міжнародного гуманітарного права.....	49
3.2. Використання, виконання, дотримання та застосування як форми реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.....	52
3.3. Міжнародна співпраця України в сфері гуманітарної безпеки.....	59
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67

ВСТУП

Актуальність теми дослідження в рамках бакалаврської роботи зумовлена насамперед сучасними викликами і загрозами в сфері міжнародної безпеки та гуманітарного захисту, які особливо загострилися в умовах збройних конфліктів у XXI сторіччі. Грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права (МГП), зокрема щодо захисту цивільного населення, поводження з військовополоненими, заборони застосування певних видів озброєння, набули системного характеру та становлять серйозну загрозу для міжнародного правопорядку.

Ще одним аргументом актуальності теми бакалаврської роботи є ефективність міжнародно-правового контролю за дотриманням норм МГП як інструменту забезпечення їх реального виконання. Попри значний рівень нормативного закріплення МГП, включаючи Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них, проблема імплементації та контролю за їх дотриманням зумовлює необхідність їх удосконалення та адаптації до сучасних умов.

Особливу актуальність обрана тема має для України, яка в умовах збройної агресії стикається з численними порушеннями норм МГП, що підкреслює необхідність ефективної взаємодії з міжнародними інституціями, удосконалення національного законодавства та практики його застосування в сфері гуманітарного права.

Об'єкт дослідження складають міжнародно-правові відносини, що виникають у процесі реалізації норм міжнародного гуманітарного права.

Предметом дослідження є питання, пов'язані з контролем за дотриманням норм міжнародного права.

Мета бакалаврської роботи полягає у вивченні питань, пов'язаних з міжнародно-правовим контролем за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- охарактеризувати поняття, предмет, систему, принципи та джерела міжнародного гуманітарного права, зокрема співвідношення права Гааги та права Женеви;

- встановити історичні та інституційні передумови формування контролю за дотриманням норм МГП;
- проаналізувати міжнародно-правові механізми контролю за дотриманням норм МГП та роль універсальних міжнародних організацій;
- охарактеризувати значення міжнародно-кримінального судочинства у сфері контролю за порушеннями МГП;
- виявити сучасні тенденції розвитку міжнародно-правових норм у сфері контролю за дотриманням МГП;
- описати такі форми реалізації норма МГП в Україна, як використання, виконання, дотримання та застосування;
- проаналізувати міжнародне співробітництво України у сфері гуманітарної безпеки.

Методи дослідження обрано з урахуванням мети та завдань роботи. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Формально-логічний метод застосовано для визначення понятійного апарату та структури МГП. Системний метод дозволив розглянути міжнародно-правові механізми контролю як цілісну систему. Історико-правовий метод використано для аналізу етапів становлення контролю за дотриманням норм МГП. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити різні підходи до регулювання та контролю у міжнародному праві. Методи аналізу і синтезу, узагальнення та абстрагування застосовано для формування теоретичних висновків. Також використано метод тлумачення норм права та техніко-юридичний аналіз для дослідження міжнародно-правових актів.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі розкрито теоретико-правові засади міжнародного гуманітарного права. Другий розділ присвячено аналізу механізмів контролю за дотриманням його норм. У третьому розділі досліджено сучасні тенденції розвитку міжнародного права у цій сфері та особливості його реалізації в Україні.

Таким чином, обране дослідження має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки спрямоване на вдосконалення механізмів забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних викликів.

Результати дослідження були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції з нагоди Міжнародного дня багатосторонності і дипломатії в ім'я миру «Туризм та публічна дипломатія» (1 травня 2026 р., м. Харків), де було представлено тези на тему: «Міжнародно-правові механізми контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права» [83].

Та на III Студентській науковій конференції “Міжнародне та публічне право: перспективи та виклики” Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (21 травня 2026 р., м. Київ), де було представлено тези на тему: «Міжнародно-кримінальне судочинство в сфері контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права» [84].

Розділ 1. Теоретико-правові засади міжнародного гуманітарного права як галузі міжнародного права.

1.1. Поняття, предмет, система та принципи міжнародного гуманітарного права.

Витоки правового регулювання воєнних дій сягають глибокої давнини - ще античні та середньовічні цивілізації намагалися обмежити жорстокість війни шляхом встановлення певних правил поведінки під час збройних конфліктів. Ці ранні уявлення про допустимі межі воєнних дій стали підґрунтям для подальшого формування більш системних і всеосяжних правових норм. З часом поступово утверджувалися принципи гуманного поводження з пораненими та хворими, військовополоненими й цивільним населенням, що свідчило про зростаюче усвідомлення необхідності захисту прав людей в умовах війни. Саме ця еволюція поглядів на війну та людину в ній зумовила виникнення сучасного міжнародного гуманітарного права як окремої галузі міжнародного публічного права. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження поняття, предмета, системи та

основних принципів міжнародного гуманітарного права, які визначають його зміст, спрямованість і практичне застосування.

Уперше термін «міжнародне гуманітарне право» був уведений у науковий обіг швейцарським правознавцем Жаном Пікте та з часом набув широкого поширення в юридичній літературі. Надалі це поняття було офіційно закріплене, зокрема, у назві Дипломатичної конференції «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» 1974–1977 років. Крім того, у консультативному висновку Міжнародного суду ООН «Про законність погроз чи застосування ядерної зброї» 1996 року зазначено, що сукупність норм, які раніше визначалися як «закони та звичаї війни», отримала назву «міжнародне гуманітарне право» [1, с.9].

Визначення терміну “міжнародне гуманітарне право” надається в однойменній фундаментальній праці Нільса Мельцера, швейцарського науковця, практика у галузі міжнародного права, а також спеціального доповідача ООН з питань тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання з 2016 по 2022 рік: “Міжнародне гуманітарне право – це сукупність норм, спрямованих на обмеження гуманітарних наслідків збройних конфліктів. Його іноді також називають правом збройних конфліктів або правом війни (*jus in bello*). Основна мета МГП полягає в обмеженні засобів і методів ведення війни, що можуть застосовувати сторони конфлікту, а також у забезпеченні захисту та гуманного поводження з особами, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях. Загалом, МГП охоплює ті норми міжнародного права, що встановлюють мінімальні стандарти гуманності, яких необхідно дотримуватися у будь-якій ситуації збройних конфліктів” [2, с.19].

Фундаментальна різниця між правом на війну (*jus ad bellum*) та правом війни (*jus in bello*) полягає в тому, що перше стосується загальних умов, за яких держави мають право розв’язати війну або використовувати збройні сили, в свою чергу друге, регулює поведінку сторін вже існуючого збройного конфлікту, і є синонімом “міжнародного гуманітарного права”.

Єдиною законною метою збройного конфлікту є підкорення противника власній волі шляхом якнайшвидшого досягнення повного або часткового контролю над ним із мінімальними втратами людських, матеріальних та інших ресурсів. Ця норма знайшла своє закріплення у частині 4 статті 51 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року [3]. У зв'язку з цим концепція тотальної війни суперечить нормам міжнародного гуманітарного права та міжнародного права загалом. Так само протиправними визнаються дії, що виходять за межі законної мети збройного конфлікту, а їхня неправомірність знаходить юридичне закріплення у відповідних заборонах, установлених нормами МГП [4, с.13-14].

Предмет міжнародного гуманітарного права становлять суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі збройними конфліктами та пов'язані з двома взаємопов'язаними аспектами: по-перше, захистом осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях (цивільне населення, поранені, хворі, військовополонені), а по-друге – встановленням обмежень щодо засобів і методів ведення війни. Таким чином, предмет МГП охоплює як гуманітарний компонент (захист людини), так і регулятивний (обмеження насильства). Водночас дія МГП чітко обмежена ситуаціями збройного конфлікту і не поширюється на інші форми, такі як внутрішні заворушення чи напруженість, які регулюються нормами національного права та міжнародного права прав людини.

Система міжнародного гуманітарного права є внутрішньо структурованою та охоплює взаємопов'язані елементи. Традиційно вона поділяється на два основні блоки: «право Гааги», що регулює засоби і методи ведення війни, та «право Женеви», спрямоване на захист жертв збройних конфліктів. Такий поділ має умовний характер, однак дозволяє чітко розмежувати функціональні напрями правового регулювання. Основу договірної системи МГП становлять Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року, які визначають як сферу застосування міжнародного гуманітарного права, так і базові стандарти гуманності[3].

Важливим елементом системи МГП є класифікація збройних конфліктів, оскільки саме від неї залежить обсяг застосовуваних норм. Розрізняють два види збройних конфліктів - міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти. Міжнародний збройний конфлікт виникає у разі збройного протистояння між державами або окупації території, що закріплюється в спільній статті 2 Женевських конвенцій 1949 року та статті 1 Додаткового протоколу I 1977 року [3].

Натомість неміжнародний збройний конфлікт відбувається в межах однієї держави між урядовими силами та організованими збройними групами або між такими групами. Це розмежування має принципове значення, оскільки визначає обсяг правового захисту та коло застосованих норм.

Ще одним структурним елементом системи МГП є визначення правового статусу осіб. У межах цієї системи всі учасники поділяються на комбатантів, цивільних і некомбатантів. Комбатанти є законними учасниками бойових дій і можуть застосовувати силу в межах, визначених правом, водночас залишаючись законною цілью для противника. Цивільні особи користуються загальним імунітетом від нападу за умови, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Некомбатанти, такі як медичний персонал чи духовні особи, підлягають спеціальному захисту. У разі припинення участі у бойових діях (поранення, полон) особи переходять до категорії тих, що перебувають під захистом МГП, а посягання на них кваліфікується як порушення норм МГП.

Система МГП також включає норми, що обмежують засоби і методи ведення війни. Забороняються, зокрема, методи ведення війни невибіркового характеру, застосування зброї, що спричиняє надмірні страждання, а також дії, спрямовані проти цивільного населення чи довкілля. Такі обмеження спрямовані на запобігання надмірному насильству та забезпечення мінімальних стандартів гуманності. Основними критеріями заборони засобів ведення війни є їхній невибірковий характер, здатність спричинити надмірні ушкодження або зайві страждання, а також завдання масштабної, тривалої й серйозної шкоди довкіллю. Під таку заборону підпадає зброя масового знищення: ядерна, хімічна та біологічна, а також окремі

види звичайної зброї, які мають невибірккову дію або спричиняють надмірні страждання [5, с.45-46].

Міжнародне гуманітарне право ґрунтується на системі фундаментальних принципів, центральне місце серед яких посідають принципи гуманності та військової необхідності. За своєю сутністю МГП є результатом компромісу між цими двома протилежними за змістом засадами, які визначають допустимі межі ведення збройного конфлікту. Саме баланс між вимогами військової необхідності та гуманності формує зміст і спрямованість усіх норм міжнародного гуманітарного права, забезпечуючи обмеження насильства та захист прав людини в умовах війни.

Базовим принципом «права Гааги» є принцип обмеження засобів і методів ведення війни. Він закріплений, зокрема, у статті 22 IV Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року та пункті 1 статті 35 Додаткового протоколу I. Згідно з цим принципом, сторони збройного конфлікту не мають необмеженого права обирати способи та засоби ведення бойових дій. Його зміст полягає у відмові від концепції тотальної війни та визнанні того, що навіть ефективні з військової точки зору дії можуть бути забороненими з погляду міжнародного права. Таким чином, МГП встановлює конкретні обмеження й заборони щодо застосування окремих видів зброї та методів війни.

Натомість центральним принципом «права Женеви» виступає принцип гуманності, який спрямований на захист осіб, що не беруть безпосередньої участі у збройному конфлікті або припинили таку участь. Його нормативне закріплення міститься у спільній статті 3 Женевських конвенцій I–IV 1949 року, статтях 12 Женевських конвенцій та статті 4 Додаткового протоколу II. Принцип гуманності передбачає, по-перше, обов'язок поважати таких осіб, утримуючись від жорстокого, принизливого чи нелюдського поводження; по-друге, обов'язок їх захищати шляхом вжиття активних заходів для мінімізації небезпек і страждань, спричинених війною; по-третє, заборону будь-якої дискримінації за ознаками, що не допускаються міжнародним правом. Водночас МГП визнає можливість різного ставлення до захищених осіб за об'єктивно обґрунтованими критеріями, наприклад з огляду на медичні потреби або правовий статус.

На основі цих базових принципів сформульовано низку спеціальних принципів. Зокрема, принцип розрізнення зобов'язує сторони конфлікту чітко відмежовувати цивільних осіб і об'єкти від військових цілей та закріплений у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій 1949 року. Принцип пропорційності вимагає співвідношення між очікуваною військовою перевагою та можливими втратами серед цивільного населення (стаття 51 Додаткового протоколу I. Принцип заборони невибіркових нападів доповнює його, забороняючи дії, що не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль. Не менш важливим є принцип обережності, який покладає на сторони обов'язок вживати всіх можливих заходів для мінімізації шкоди цивільному населенню (глава IV I Додаткового протоколу). Принцип заборони надмірних ушкоджень обмежує використання засобів війни, що спричиняють зайві страждання (стаття 35 I Додаткового протоколу). Водночас принцип невзаємності закріплює безумовний характер зобов'язань МГП: їх порушення однією стороною не звільняє іншу від обов'язку їх дотримуватися. Порушення основних норм МГП утворює склад воєнних злочинів і тягне міжнародно-правову відповідальність [4, с.13].

Також слід зазначити, що дія МГП має не лише часові межі початку, пов'язані з фактом виникнення збройного конфлікту, а й складний механізм припинення. Норми МГП не припиняють своєї дії автоматично із завершенням бойових дій, а застосовуються до моменту врегулювання всіх гуманітарних наслідків, включаючи звільнення військовополонених чи завершення окупації. Це підкреслює його захисну та тривалу дію.

Окремі грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права утворюють самостійний склад міжнародних злочинів - воєнних злочинів. При цьому заперечення факту збройного конфлікту або його інша правова кваліфікація (наприклад, як антитерористичної операції чи «особливого режиму безпеки») не звільняє сторону від застосування норм МГП за наявності об'єктивних ознак такого конфлікту.

Отже, міжнародне гуманітарне право є комплексною та структурованою галуззю міжнародного права, що поєднує систему норм, принципів і інститутів,

спрямованих на регулювання відносин у період збройних конфліктів. Його поняття розкриває сутність як права, спрямованого на гуманізацію війни; предмет охоплює як захист людини, так і обмеження насильства; система включає взаємопов'язані елементи - «право Гааги» і «право Женеви», класифікацію збройних конфліктів, статус осіб та норми щодо засобів ведення війни. Узагальнюючи, слід підкреслити, що МГП виконує ключову функцію забезпечення мінімальних стандартів гуманності, виступаючи інструментом обмеження наслідків війни та гарантією захисту прав людини незалежно від характеру і причин збройного конфлікту.

1.2. Джерела міжнародного гуманітарного права: право Гааги і право Женеви.

Міжнародне гуманітарне право, як самостійна галузь міжнародного права, спирається на чітко визначену систему джерел, закріплену в статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Згідно неї Міжнародний Суд ООН при винесенні рішень спирається на наступні джерела: міжнародні договори, міжнародний звичай, загальні принципи права та допоміжні засоби (судова практика та доктрина) [6].

Міжнародне гуманітарне право є однією із найбільш кодифікованих галузей міжнародного права, тому практично основними джерелами МГП є міжнародні договори. Умовно виокремлюють дві основні групи міжнародних договорів: “право Женеви або женевське право” (захист жертв війни) та “право Гааги або гаазьке право” (регулювання методів ведення війни) [7].

“Право Женеви” складають чотири Женевські конвенції 1949 року (I Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни) та два Додаткові протоколи до них 1977 року (I Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; II Додатковий протокол, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру) [3].

Женевські конвенції 1949 року регулюють насамперед захист осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у воєнних діях. Перша конвенція присвячена захисту поранених і хворих військовослужбовців сухопутних військ, друга - поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії на морі. Третя конвенція визначає правовий статус військовополонених та встановлює мінімальні стандарти їх утримання і поводження з ними. Четверта конвенція регламентує захист цивільного населення під час війни, зокрема на окупованих територіях. У сукупності ці акти охоплюють правила гуманного поводження, заборону катувань, жорстокого та нелюдського поводження, а також визначають конкретні воєнні злочини, що підлягають міжнародному переслідуванню.

“Право Гааги” спрямоване на заборону використання окремих видів зброї чи застосування методів ведення війни. Декларації та конвенції, що входять до складу цієї групи міжнародних договорів у сфері МГП були прийняті за підсумками Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років. Конвенції 1907 року замінили Конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р. [8].

Основні конвенції 1907 року (Про відкриття воєнних дій (Гаазька конвенція III); Про закони і звичаї сухопутної війни (Гаазька конвенція IV); Про стан ворожих торгових суден на початку воєнних дій (Гаазька конвенція VI); Про бомбардування морськими силами під час війни (Гаазька конвенція IX); Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення в морській війні (Гаазька конвенція XI); Про права й обов'язки нейтральних держав під час морської війни (Гаазька конвенція V) та інші) охоплюють кілька ключових аспектів: регулювання процесу оголошення та припинення війни; визначення порядку початку воєнних дій; встановлення статусу комбатантів та некомбатантів; заборона або обмеження певних методів та засобів ведення бойових дій [9].

Гаазька конвенція IV «Про закони та звичаї сухопутної війни» 1907 року має особливе значення для розвитку міжнародного гуманітарного права насамперед завдяки своїй преамбулі, в якій уперше було закріплено застереження Мартенса. Цей принцип надає нормативного значення не лише правилам і звичаям ведення війни, що існували на момент ухвалення Конвенції, а й тим, які можуть

сформуватися в подальшому, закладаючи динамічний підхід до правового регулювання збройних конфліктів [10]. Застереження Мартенса проголошує, що «у випадках, не передбачених прийнятими постановами, населення і воюючі сторони залишаються під охороною і дією засад міжнародного права, оскільки вони витікають зі сталих між освіченими народами звичаїв, із законів людяності і вимог суспільної свідомості»[8]. Таким чином, застереження Мартенса, гарантує безперервність дії основоположних принципів МГП незалежно від змін у формах ведення війни чи розвитку військових технологій, що було підтверджено у практиці Міжнародного Суду ООН [11]. У подальшому застереження Мартенса, із редакційними змінами, було відтворене в Женевських конвенціях 1949 року та Додатковому протоколі I, що свідчить про його фундаментальний, універсальний та імперативний характер і про ключову роль у тлумаченні та розвитку договірному міжнародного гуманітарного права [7].

Важливе, також, розрізнення джерел МГП стосовно їхнього поширення на види збройних конфліктів. Так, міжнародний збройний конфлікт регулюють Чотири Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року, Додатковий Протокол I до Женевських Конвенцій 1977 року, “Право Гааги” та міжнародні звичаї. В свою чергу, неміжнародний збройний конфлікт - стаття 3 спільна для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, Додатковий Протокол II до Женевських Конвенцій 1977 року, виключні норми “права Гааги” і також міжнародні звичаї [2].

У сучасній доктрині міжнародного гуманітарного права поряд із «гаазьким правом» та «женевським правом» дедалі частіше виокремлюють третю складову – так зване «право Нью-Йорка». Під цим умовним поняттям розуміють сукупність міжнародно-правових актів, ухвалених у межах Організації Об’єднаних Націй, які спрямовані на забезпечення та розвиток міжнародного захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Його поява відображає зближення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, особливо в ситуаціях війни та інших форм збройного протистояння. Витоки нью-йоркського напрямку тісно пов’язані з активізацією правозахисної діяльності ООН у другій половині ХХ

століття. Переломним етапом у цьому процесі став 1968 рік, який у міжнародно-правовій науці часто характеризується як етап посиленого утвердження універсальних стандартів прав людини. Саме тоді відбулося значне переосмислення ролі ООН у питаннях не лише мирного часу, а й збройних конфліктів, що зумовило розширення її мандата у сфері гуманітарного захисту [7]. “Нью-йоркський напрямок” як складова джерел міжнародного гуманітарного права відображає еволюцію міжнародного співтовариства від суто регламентації воєнних дій до комплексного захисту особи в умовах збройного конфлікту. Він доповнює класичні норми МГП правозахисним виміром, посилюючи роль ООН у формуванні універсальних гуманітарних стандартів та закладаючи підґрунтя для подальшої інтеграції міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини [12, с.250].

Хоча договірне право є ключовим джерелом міжнародного гуманітарного права, його норми значною мірою спираються на звичаєве право, сформоване практикою держав, яку вони визнають юридично обов’язковою. Такі звичаєві норми діють паралельно з договорами та незалежно від їх ратифікації. Тому навіть держава, яка не є стороною відповідних конвенцій, зобов’язана дотримуватися загальноновизнаних заборон. На відміну від договорів, звичаєве МГП є обов’язковим для всіх сторін збройного конфлікту, що має особливе значення для неміжнародних конфліктів, які регулюються обмеженою кількістю договірних норм [2]. Попри відсутність письмової форми, звичаєве право має таку саму юридичну силу, а його зміст встановлюється через аналіз державної практики судами та авторитетними дослідженнями, зокрема доктринальною кодифікацією 161 звичаєвої норми МГП, здійснену за кординації Міжнародного Комітету Червоного Хреста у 1995-2005 роках [13].

Встановлення змісту норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права має ключове значення для діяльності органів міжнародної кримінальної юстиції. Основною проблемою міжнародних кримінальних трибуналів, зокрема Нюрнберзького трибуналу та Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, була відповідність принципу законності, зокрема забороні притягнення до кримінальної відповідальності без попередньо встановленої норми

та зворотної дії кримінального закону. Оскільки такі трибунали створювалися вже після завершення збройних конфліктів, поставав сумнів у допустимості покарання за діяння, які були формально закріплені в їхніх статутах лише після вчинення. Вирішенням цієї проблеми стало визнання того, що відповідні злочини на момент їх вчинення вже були заборонені нормами звичаєвого МГП, зокрема положеннями спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 року [3]. Узагальнені дослідження звичаєвого МГП додатково підтвердили існування таких норм і надали міжнародним кримінальним судам надійну правову основу для здійснення правосуддя. Прикладами звернення міжнародних судових установ до звичаєвого МГП є наступні: Міжнародний кримінальний трибунал Югославія – Фурунджія Case 1998; Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді – Акайес 1998; Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді – Гаспар Канярукіга 2010; Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді – Лорана Семанза 2003 [14, с.9-12].

Поряд із міжнародними договорами та звичаєвими нормами до джерел міжнародного гуманітарного права належать і загальні принципи права. Через відсутність чіткого й універсально визнаного переліку такі принципи зазвичай мають допоміжний характер у міжнародному гуманітарному праві, однак у разі їх авторитетного тлумачення вони здатні формувати самостійні міжнародно-правові обов'язки. Судова практика Міжнародного суду ООН підтверджує важливу роль загальних принципів права. Суд неодноразово обґрунтовував гуманітарні зобов'язання держав посиленням на «елементарні міркування гуманності» [15]. На цій основі було визнано, що окремі норми МГП зберігають чинність і в мирний час, а фундаментальні гуманітарні правила підлягають застосуванню в будь-якому збройному конфлікті незалежно від його правової кваліфікації [2, с.30-32].

На практиці норми міжнародного гуманітарного права нерідко потребують уточнення та конкретизації, що зумовлює важливу роль судової практики та правової доктрини як допоміжних джерел МГП. Передусім тлумачення і застосування положень МГП здійснюється міжнародними судами та трибуналами, уповноваженими розглядати справи, пов'язані зі збройними конфліктами. Йдеться, зокрема, про спеціальні міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc*, створені для

розслідування злочинів у межах конкретних конфліктів, а також про Міжнародний кримінальний суд, практика якого відіграє ключову роль у тлумаченні таких понять, як «збройний конфлікт», «воєнний злочин» чи «безпосередня участь у бойових діях». Значний внесок у розвиток та уніфікацію підходів до МГП робить і Міжнародний Суд ООН, рішення якого, хоча й мають обов'язкову силу лише для сторін конкретної справи, часто використовуються як авторитетні орієнтири для розуміння загальних принципів і норм гуманітарного права [11, с.67-69].

Поряд із судовою практикою важливе значення має і доктрина найбільш кваліфікованих фахівців з міжнародного публічного права, яка традиційно визнається допоміжним засобом встановлення правових норм. Наукові праці, коментарі та аналітичні дослідження дозволяють систематизувати практику держав і судів, виявляти тенденції розвитку МГП та пропонувати аргументовані підходи до тлумачення спірних або оціночних категорій. Особливе місце у цьому контексті належить Міжнародному комітету Червоного Хреста, який відповідно до свого спеціального мандата здійснює підготовку офіційних коментарів до Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них. Ці коментарі широко сприймаються міжнародною спільнотою як надзвичайно авторитетне джерело тлумачення, оскільки поєднують договірні норми, звичаєве право та реальну практику їх застосування під час збройних конфліктів [2, с.28-30]. Таким чином, судова практика міжнародних органів і доктринальні підходи науковців, хоча й не є самостійними джерелами МГП, відіграють ключову роль у з'ясуванні змісту його норм та забезпеченні їх ефективного застосування в конкретних ситуаціях.

Отже, джерела міжнародного гуманітарного права становлять багаторівневу та узгоджену систему, в якій визначальну роль відіграють міжнародні договори, передусім у формі “права Гааги” та “права Женеви”, що утворюють основу нормативного регулювання збройних конфліктів. Їх функціональне розмежування регламентації засобів і методів ведення війни та захисту жертв збройних конфліктів, забезпечують їх тісну взаємодію та взаємодоповнюваність, формуючи єдиний гуманітарний стандарт поведінки сторін конфлікту. Ефективність цієї системи посилюється завдяки дії норм звичаєвого права, які мають універсальний характер і

застосовуються незалежно від участі держав у відповідних договорах, а також завдяки загальним принципам права, що закріплюють фундаментальні засади гуманності. Важливим елементом цілісності цієї системи є застереження Мартенса, яке гарантує безперервність гуманітарного захисту навіть за відсутності прямих договірних норм і підтверджує значення звичаїв, законів людяності та вимог суспільної свідомості. У сукупності це свідчить про високий рівень кодифікації та водночас гнучкість міжнародного гуманітарного права, здатного адаптуватися до нових викликів збройних конфліктів, зберігаючи при цьому свою основну мету у вигляді обмеження насильства та забезпечення захисту прав людини.

1.3. Історичні та інституційні передумови зародження та розвитку контролю міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право сформувалося як самостійна галузь міжнародного публічного права на основі давніх звичаїв ведення війни, що існували ще у стародавніх цивілізаціях Індії, Китаю, Єгипту, Греції та Риму. Хоча термін «міжнародне гуманітарне право» закріпився лише у другій половині ХХ століття, самі правила обмеження насильства під час війни виникли значно раніше й еволюціонували разом із розвитком міждержавних відносин. Норми міжнародного гуманітарного права не є універсальними за способом свого виникнення, проте є універсальними за своєю природою, тобто вони формувалися в різних регіонах світу, але спрямовані на захист загальнолюдських цінностей і застосовуються незалежно від культурних чи географічних відмінностей. Первісно такі правила мали переважно локальний характер і діяли в межах окремих суспільств або конкретних воєн, однак з часом набули загального міжнародного визнання [1, с.7-8].

Витоки міжнародного гуманітарного права простежуються ще у правових пам'ятках стародавніх цивілізацій. Так, у Законах Ману заборонялося вбивати воїнів, які вибули з бою, а поранених полонених належало після одужання відпускати на батьківщину; також не допускалося застосування підступної чи отруєної зброї (Гл. VII, пп. 90–93). У Давній Греції існували звичаї щодо оголошення війни, дотримання перемир'я, поховання загиблих і поваги до святинь, однак їх виконання

залежало від волі правителя. У Давньому Римі природне право (*jus naturale*) фактично поширювалося лише на громадян імперії, тоді як підкорені народи нерідко позбавлялися будь-якого захисту та могли бути поневолені [11, с.17-25].

У Середньовіччі релігійні вчення суттєво вплинули на осмислення війни та її морально-правове виправдання. Зокрема, концепція «справедливої війни», сформульована Аврелієм Августиним, була зосереджена насамперед на обґрунтуванні підстав для початку війни, а не на визначенні правил ведення бойових дій. Такий підхід упродовж тривалого часу фактично залишав поза увагою питання гуманності під час війни й опосередковано виправдовував жорстокість щодо противника. В основі цієї концепції лежала ідея про те, що законний правитель є намісником Бога на землі, покликаним встановлювати та підтримувати справедливий порядок, а отже війна, розпочата ним, не вважається гріховною, оскільки відповідає божественній волі. Під її впливом відбувалися Хрестові походи, під час яких допускалися вбивства полонених і поневолення мирного населення [16]. Водночас у мусульманському праві, зокрема у збірці Вігайяту (1280 р.), містилися приписи про заборону вбивати жінок, дітей, літніх і послів, а також калічити переможених чи отруювати воду і зброю [11, с.17-25].

Водночас ще античні мислителі, зокрема Цицерон, наголошували, що війна може бути виправданою лише за умови належного оголошення та наявності образи як підстави для її початку. Вирішальний внесок у переосмислення війни зробив Гуго Гроцій у праці «Про право війни і миру» (1625 р.). Він переніс дискусію з богословсько-моральної площини у сферу юридичних норм, систематизувавши практику європейських держав та сформулювавши принципи захисту приватної власності, гуманного поводження з пораненими і військовополоненими, а також відповідальності за воєнні злочини. Саме в цей період поряд із концепцією «справедливої війни» почали окреслюватися контури “*jus in bello*” у його сучасному значенні - як сукупності правил, що обмежують способи та засоби ведення бойових дій незалежно від причин конфлікту [17, с.10-11].

У XVII ст. із поширенням вогнепальної зброї та формуванням регулярних армій відбулися зміни у веденні війни: бойові дії поступово відокремлювалися від

цивільного населення, а дисципліна витісняла практику грабунку. Командувачі почали укладати спеціальні угоди, які передбачали захист поранених, жінок і дітей, а також визначали правила поводження з військовополоненими. Звичасвим шляхом закріплювалася недоторканність шпиталів, медичного персоналу та духовенства. Проте в період наполеонівських воєн гуманітарні обмеження знову були суттєво послаблені, і лише з середини ХІХ ст. розпочався новий етап системного розвитку міжнародного гуманітарного права [11, с.20-25].

Відлік сучасного міжнародного гуманітарного права зазвичай пов'язують із подіями 24 червня 1859 р., коли поблизу Сольферіно в Північній Італії відбулася масштабна битва Другої війни за незалежність Італії між франко-сардинськими військами та австрійською армією. Після бою тисячі поранених і загиблих залишилися без належної допомоги. Свідком трагедії став женевський підприємець Жан Анрі Дюнан, який організував місцевих мешканців для догляду за пораненими та поховання загиблих. Під впливом пережитого він у 1862 р. видав працю «Спогади про Сольферіно», де висунув дві ключові ідеї: необхідність укладення юридично-обов'язкової конвенції про захист поранених у діючих арміях та створення національних товариств, що готуватимуть персонал та матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим під час збройних конфліктів. Для реалізації цих пропозицій у 1863 р. в Женеві було засновано «Міжнародний комітет з надання допомоги пораненим» («Комітет п'яти») у складі Гійом-Анрі Дюфура, Гюстава Муаньє, Анрі Дюнана, Лун Аппія та Теодора Монуарта. З 1880 р. цей орган став відомим як Міжнародний комітет Червоного Хреста. З цього моменту починається зародження інституційних передумов контролю за дотриманням норм МГП [5, с.67-69].

26 жовтня 1863 р. відбулася Міжнародна конференція за участю представників 16 держав, які підтримали створення товариств допомоги; їх члени використовували білу пов'язку з червоним хрестом. Проте ухвалені рішення мали рекомендаційний характер. Тому за підтримки уряду Швейцарії було скликано нову конференцію, результатом якої стало підписання 22 серпня 1864 р. Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях. Конвенція, що

складалася з 10 статей, закріпила принцип нейтралітету військових госпіталів і медичного персоналу, а також передбачила використання єдиної захисної емблеми: червоного хреста на білому тлі. Саме цей договір започаткував кодифікований етап розвитку міжнародного гуманітарного права, а Міжнародний комітет Червоного Хреста став його основним хранителем. Таким чином, ініціатива однієї людини та публікація однієї книги стали поштовхом до формування системи норм, що вже понад півтора століття спрямовані на зменшення страждань під час війни.

Подальше становлення інституційного контролю відбулося після подій Першої та Другої світових війн, які радикально вплинули на подальшу еволюцію міжнародного гуманітарного права. Масові втрати серед цивільного населення, нелюдське поводження з військовополоненими та іншими жертвами збройних конфліктів зумовили ухвалення у 1949 р. чотирьох Женевських конвенцій. Вони регламентували: захист поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I); поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії на морі (ЖК II); поводження з військовополоненими (ЖК III); а також охорону цивільного населення під час війни (ЖК IV). Ці договори закріпили так зване «право Женеви» - комплекс норм, спрямованих на захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях [3].

Після завершення Другої світової війни важливим кроком стало створення міжнародних судових механізмів для притягнення винних до відповідальності. Йдеться про Міжнародний військовий трибунал для суду над головними воєнними злочинцями європейських країн осі (Нюрнберзький трибунал) та Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал). Попри критику щодо окремих аспектів їх діяльності, вони стали першими прецедентами міжнародного кримінального переслідування фізичних осіб за злочини проти миру, злочини проти людяності та воєнні злочини [11, с.23-25].

Подальший розвиток договірної регуляції відбувся з прийняттям у 1954 р. Гаазької конвенції щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Однак науково-технічний прогрес, поява нових видів озброєнь і зростання кількості внутрішньодержавних конфліктів виявили потребу в оновленні

правових механізмів. Це зумовило прийняття у 1977 р. двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 р.: щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I) та конфліктів неміжнародного характеру (ДП II) [3].

Протягом ХХ століття було укладено низку договорів про заборону або обмеження певних видів зброї: щодо бактеріологічної і токсинної (1925 р., 1972 р.), хімічної (1925 р., 1993 р.), зброї надмірної дії або невибіркового характеру (1980 р. з п'ятьма протоколами¹⁸), протипіхотних мін (1997 р.), касетних боєприпасів (2008 р.¹⁹). У 2017 р. прийнято Конвенцію про заборону ядерної зброї, яка повністю забороняє розробку, випробування, зберігання, придбання та використання ядерної зброї [11, с.23-24].

Новим етапом стало створення в 1993 р. та 1994 р. відповідно Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії і Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, які діяли як *ad hoc* та завершили свою роботу. У 1998 р. було прийнято Статут Міжнародного кримінального суду, що набув чинності 1 липня 2002 р., започаткувавши діяльність постійного Міжнародного кримінального суду. Ці інституції не лише застосовували чинні норми МГП, а й сприяли їх розвитку, зокрема у сфері захисту прав підозрюваних та жертв міжнародних злочинів. Паралельно укладалися й регіональні угоди, зокрема Угода про першочергові заходи по захисту жертв збройних конфліктів 1993 р. у межах СНД [18].

Сучасний розвиток міжнародного гуманітарного права пов'язаний із посиленням інституційного контролю та практичних механізмів забезпечення його дотримання. Провідну роль відіграє Міжнародний комітет Червоного Хреста, який здійснює моніторинг збройних конфліктів, відвідує місця утримання військовополонених, надає допомогу постраждалим і сприяє впровадженню норм МГП у національне законодавство. Важливе значення мають міжнародні судові органи, передусім Міжнародний кримінальний суд і трибунали *ad hoc*, що забезпечили притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Дієвими інструментами також є універсальна юрисдикція, міжнародні слідчі комісії та місії під егідою ООН. Після двох світових воєн МГП розширило коло осіб, які

перебувають під захистом, і механізми відповідальності, однак сучасні загрози - участь недержавних збройних груп, гібридні форми війни, кібероперації ускладнюють контроль за виконанням норм. Тому ефективність МГП визначається не кількістю договорів, а реальним рівнем їх дотримання державами та іншими учасниками збройних конфліктів.

Отже, формування міжнародного гуманітарного права є результатом тривалого історичного процесу, в основі якого лежить поступова гуманізація збройних конфліктів. Історичні передумови засвідчують, що ще з найдавніших часів людство прагнуло обмежити насильство під час війни шляхом запровадження звичаїв, моральних заборон і релігійних приписів. Від фрагментарних і локальних правил стародавніх цивілізацій до більш систематизованих концепцій, відбувалося поступове усвідомлення необхідності правового регулювання війни. Особливого значення на цьому шляху набули події середини XIX ст., пов'язані з діяльністю Анрі Дюнанна, які започаткували кодифікацію норм МГП і перехід від звичаєвого до договірної регулювання.

Водночас історичний розвиток засвідчив, що наявність навіть найбільш прогресивних норм сама по собі не гарантує їх дотримання. Саме тому ключового значення набули інституційні передумови, які забезпечили перехід від декларативності до реального механізму контролю. Створення Міжнародного комітету Червоного Хреста започаткувало постійний гуманітарний моніторинг і практичну допомогу жертвам війни. Подальший розвиток інституційної системи, включаючи діяльність Міжнародного кримінального суду та механізмів Організації Об'єднаних Націй, сприяв посиленню міжнародного контролю та розширенню практики притягнення винних до відповідальності.

Таким чином, історичні та інституційні передумови розвитку міжнародного гуманітарного права перебувають у тісному взаємозв'язку: перші визначили зміст і принципи гуманізації війни, тоді як другі створили механізми їх забезпечення та контролю.

Розділ 2. Контроль за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

2.1. Міжнародно-правові механізми контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

Міжнародно-правові механізми контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права становлять комплекс інституційних і процедурних засобів, спрямованих на забезпечення виконання державами своїх зобов'язань під час збройних конфліктів. У науковій літературі відсутнє єдине визначення цього поняття, що зумовлено динамічним розвитком самого МГП та різноманітним підходам до розуміння механізмів контролю. Узагальнено їх можна визначити як сукупність міжнародних органів, процедур і інструментів (моніторинг, звітність, судовий розгляд), створених для нагляду за дотриманням норм, спрямованих на захист жертв війни та обмеження засобів і методів ведення бойових дій [19, с.408-412].

Дотримання норм МГП є обов'язковим для всіх сторін конфлікту та базується передусім на Женевських конвенціях 1949 року і Додаткових протоколах. Воно передбачає захист цивільного населення, гуманне поводження з військовополоненими, заборону катувань і невивіркових атак, а також обов'язок притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Основна мета цих норм - це гуманізація війни та мінімізація страждань.

Контроль за дотриманням МГП здійснюється у кількох основних формах. Договірний контроль реалізується через спеціальні органи, створені міжнародними договорами (зокрема комітети ООН). Інформаційний контроль включає моніторинг, збір даних і звітність. Судовий контроль передбачає розгляд справ у міжнародних судових інстанціях, рішення яких є обов'язковими для держав. Адміністративний і корективний контроль спрямований на усунення порушень, у тому числі через політичний тиск і рекомендації. Серед ключових інструментів контролю виділяють подання державами періодичних доповідей, інспекції та місії на місцях, розгляд індивідуальних скарг і постійний моніторинг ситуації. Важливу роль відіграють як універсальні органи (система ООН), так і регіональні механізми (наприклад, у межах Ради Європи чи інших регіональних об'єднань), а також міжнародні суди й неурядові організації [21].

Класифікація цих механізмів здійснюється за різними критеріями: за сферою дії (універсальні та регіональні), за інституційною природою (договірні, статутні, судові органи), а також за ступенем контролю (ефективний і загальний контроль). Усі вони доповнюють національні системи забезпечення права та сприяють підвищенню рівня відповідальності держав.

Таким чином, міжнародно-правові механізми контролю є ключовим елементом системи забезпечення норм МГП. Їх ефективність залежить від узгодженості діяльності міжнародних інституцій, належної імплементації норм на національному рівні та реального притягнення до відповідальності за порушення. В умовах сучасних конфліктів особливого значення набуває не лише розвиток цих механізмів, а й їх практичне застосування.

У реалізації міжнародно-правових механізмів контролю за дотриманням норм МГП ключову роль відіграє Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Він є найбільшим гуманітарним об'єднанням, що надає допомогу постраждалим від надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів, захищає життя і здоров'я людини та забезпечує повагу до людської гідності. Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця складається з Міжнародного комітету Червоного Хреста, Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та 191 національного товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Кожна складова руху має окремий правовий статус і власні повноваження, однак їхню діяльність визначають спільні сім Основоположних принципів [21].

Ці принципи є спільною нормативною базою для всіх трьох складових Руху, які забезпечують узгодженість дій, довіру з боку сторін конфліктів і гарантують, що гуманітарна діяльність здійснюється виключно в інтересах постраждалих. Серед них виокремлюють наступні: гуманність означає пріоритет захисту життя, здоров'я та гідності людини, незалежно від обставин, а також спрямована на запобігання стражданню і їх зменшення; неупередженість виключає будь-яку дискримінацію, допомога надається виключно за рівнем потреб, із пріоритетом найбільш уразливих категорій; нейтральність передбачає невтручання у конфлікти та уникнення політичних чи ідеологічних суперечок, що забезпечує доступ до всіх постраждалих

та інші. Дані принципи забезпечують узгодженість, нейтральність і ефективність гуманітарної діяльності на міжнародному рівні [22].

Однією з ключових складових Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця є Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), заснований у 1863 році в Женеві. Його створення стало початком інституційного розвитку міжнародної гуманітарної діяльності, спрямованої на захист осіб, які постраждали від збройних конфліктів. Штаб-квартира Комітету розташована у Женеві, що історично є центром формування сучасного міжнародного гуманітарного права. За своїм правовим статусом МКЧХ є асоціацією, створеною відповідно до положень Цивільного кодексу Швейцарської Конфедерації. Водночас характер його діяльності, обсяг міжнародних повноважень та функцій зумовлюють надання Комітету особливого статусу, який у міжнародній практиці прирівнюється до статусу міжнародної міжурядової організації. Це дозволяє МКЧХ володіти міжнародною правосуб'єктністю у межах виконання гуманітарного мандата. Юридичні підстави діяльності Комітету закріплені у Женевських конвенціях 1949 року, Додаткових протоколах до Женевських конвенцій 1977 року, а також у Статуті Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця 1986 року [23] та Статуті Міжнародного комітету Червоного Хреста 2014 року [24].

Правосуб'єктність МКЧХ підтверджується тим, що він діє відповідно до норм МГП, має право створювати делегації та представництва в інших державах і юридично незалежний від Швейцарської Конфедерації. Водночас Комітет не має нормотворчих функцій, тому його міжнародна правосуб'єктність є обмеженою і дискусійною. Вона формується через міжнародне визнання, укладання угод з державами та надання консультативного статусу в міжнародних організаціях. МКЧХ користується привілеями та імунітетами, що забезпечують його нейтральність і незалежність, зокрема звільненням від податків і юрисдикційним захистом майна, архівів і співробітників. Таким чином, МКЧХ володіє правосуб'єктністю *sui generis*, поєднуючи елементи, характерні для міжнародних міжурядових і неурядових організацій, що відображає його специфічну гуманітарну роль та функції у системі міжнародного гуманітарного права [25].

Важливим елементом інституційної структури МКЧХ є Асамблея, до складу якої відповідно до статутних положень можуть входити виключно громадяни Швейцарії. Фінансове забезпечення діяльності Комітету формується переважно за рахунок добровільних внесків урядів держав, а також національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця [4, с.48-49].

Відповідно до норм Женевських конвенцій 1949 року та Першого Додаткового протоколу 1977 року, до спеціальних завдань Міжнародного комітету Червоного Хреста належать оперативне реагування на кризові ситуації, як гострі, так і довготривалі, та евакуація осіб із зон збройних конфліктів. Комітет здійснює конструктивний діалог з усіма сторонами конфлікту та забезпечує особливий захист найбільш вразливих категорій осіб, включно з жінками, дітьми, людьми похилого віку та безпритульними.

До функцій МКЧХ також належить сприяння у розшуку зниклих родичів і відновленні контакту між членами сімей, поширення знань про міжнародне гуманітарне право, а також розвиток і захист його норм. Організація надає медичну допомогу та психологічну підтримку постраждалим, здійснює діагностику та лікування захворювань, виявлених під час гуманітарних операцій, та забезпечує надання допоміжних засобів пересування особам з тяжкими травмами чи пораненнями. Додатково МКЧХ виконує роботи з розмінування та знешкодження невибухлих боєприпасів, а також займається вилученням, реєстрацією та ідентифікацією тіл загиблих у результаті збройного конфлікту. Ці заходи спрямовані на реалізацію гуманітарного мандата Комітету та забезпечення захисту і допомоги цивільним і військовослужбовцям у критичних ситуаціях [26, с.450-452].

Міжнародний комітет Червоного Хреста виступає єдиним міжнародним суб'єктом, який визнається всіма сторонами конфлікту як нейтральний оператор, забезпечуючи довіру та конфіденційність гуманітарних операцій. Організація має право самостійно ініціювати заходи гуманітарного захисту, вимагати доступу до затриманих у будь-якому місці їхнього перебування та надавати рекомендації щодо дотримання прав осіб, позбавлених волі, з обов'язковим інформуванням держав та командування сторін конфлікту [27, с.282].

Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця є глобальною гуманітарною організацією, яка здійснює координацію та управління міжнародною допомогою у випадках природних та техногенних катастроф, а також забезпечує підтримку стабільності та розвитку мирного співіснування у суспільствах. Основною метою діяльності Федерації є захист і полегшення становища вразливих категорій населення шляхом мобілізації гуманітарних ресурсів. Федерація взаємодіє з національними товариствами для ефективного реагування на надзвичайні ситуації у глобальному масштабі. У межах своїх операцій вона включає освітні програми, спрямовані на підготовку до надзвичайних подій, надання медичної допомоги та догляду, а також поширення гуманітарних цінностей. Організація здійснює заходи протидії дискримінації та насильству, забезпечує правову та гуманітарну підтримку біженців і внутрішньо переміщених осіб, а також сприяє захисту їхніх прав.

Федерація координує діяльність національних товариств у наданні допомоги постраждалим від збройних конфліктів, надзвичайних ситуацій та катастроф, а також органам охорони здоров'я у кризових умовах. Крім того, Федерація розвиває співробітництво між національними товариствами, підвищує їхню готовність до гуманітарних операцій та забезпечує ефективне виконання соціальних і медичних програм [4, с.48-49].

Мережу Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця складають 191 національне товариство, що функціонують як єдина глобальна система гуманітарної взаємодії. Кожне національне товариство організоване на базі професійної діяльності фахівців та волонтерів, які забезпечують комплексне надання гуманітарних послуг. До їхніх завдань належить оперативне реагування на надзвичайні ситуації, допомога постраждалим від збройних конфліктів, навчання населення навичкам надання першої допомоги, а також сприяння відновленню родинних зв'язків у кризових умовах.

Товариство Червоного Хреста України (Український Червоний Хрест) (ТЧХУ) є повноправним і незалежним членом Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, здійснюючи свою гуманітарну діяльність на підставі власного

Статуту та чинного національного законодавства України. Організаційно ТЧХУ складається з регіональних відділень, що підпорядковуються Національному комітету, розташованому у м. Київ [28]. Діяльність Товариства регламентується Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 р., трьома Додатковими протоколами від 8 червня 1977 р. (I, II) та 8 грудня 2005 р. (III) [3], Законом України «Про Товариство Червоного Хреста України» (2014 р.) [29], Законом України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» (2010 р.) [30] та Статутом Товариства Червоного Хреста України (2016 р.) [31].

Вагоме значення у системі міжнародного гуманітарного права мають емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала, які позначають осіб і об'єкти, що перебувають під захистом. Вони мають нейтральний характер і закріплені в Женевських конвенціях 1949 року та Додатковому протоколі III 2005 року. Емблеми виконують дві функції: захисну (під час конфлікту - для медичного персоналу, транспорту і установ) та розпізнавальну (для ідентифікації належності до гуманітарного руху). Незаконне використання цих емблем є порушенням міжнародного гуманітарного права і тягне кримінальну відповідальність, зокрема за законодавством України [32].

Отже, міжнародно-правові механізми контролю за дотриманням норм МГП становлять складну багаторівневу систему інституційних, процедурних та інструментальних засобів, спрямованих на забезпечення виконання державами своїх зобов'язань у період збройних конфліктів. Їхня ефективність визначається поєднанням договірної, інформаційної, судової та адміністративної контролю, що реалізується як на універсальному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз показує, що ключовими елементами цієї системи є міжнародні організації, насамперед система ООН, міжнародні судові інституції та гуманітарні організації, які забезпечують моніторинг, реагування на порушення та сприяють притягненню винних до відповідальності. Водночас значну роль у практичній імплементації норм МГП відіграють неурядові та напівміжурядові структури, зокрема Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, який, маючи специфічну міжнародну правосуб'єктність, здійснює гуманітарний моніторинг,

захист жертв конфліктів, доступ до військовополонених і сприяння дотриманню Женевських конвенцій.

Узагальнюючи, можна дійти висновку, що міжнародно-правові механізми контролю за дотриманням МГП є критично важливим елементом сучасної системи міжнародного права. Вони забезпечують не лише формальний нагляд за дотриманням норм, а й реальний вплив на гуманізацію збройних конфліктів. Водночас їхня ефективність значною мірою залежить від політичної волі держав, рівня міжнародного співробітництва та належної імплементації норм МГП на національному рівні.

2.2. Універсальні міжнародні організації за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

Дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів значною мірою забезпечується діяльністю міжнародних організацій, які відіграють важливу роль у захисті жертв війни та подоланні її гуманітарних наслідків. Такі організації мають різний правовий статус і мандат, однак їх об'єднує можливість здійснювати гуманітарний доступ до постраждалого населення відповідно до норм МГП. У практиці реагування на наслідки збройних конфліктів міжнародні міжурядові організації часто взаємодіють між собою, координуючи свою діяльність, що передбачає розподіл функцій між різними структурами залежно від їхньої спеціалізації.

Центральне місце у цій системі належить ООН, інституції якої реалізують гуманітарні мандати відповідно до статутних документів та міжнародних угод з державами, на території яких здійснюється гуманітарна діяльність. З метою підвищення ефективності реагування міжнародного співтовариства у межах системи ООН була проведена гуманітарна реформа, результатом якої стало запровадження кластерного підходу до координації гуманітарної допомоги [5, с.105-110]. Кластерний підхід, запропонований у 2005 році, передбачає формування спеціалізованих груп організацій та установ, які взаємодіють у межах визначених секторів гуманітарної діяльності. Кожен кластер об'єднує інституції, мандати яких

взаємодоповнюють один одного, що дозволяє координовано реагувати на гуманітарні наслідки збройних конфліктів або інших кризових ситуацій. Основною метою такого підходу є підвищення оперативної готовності та інституційного потенціалу системи ООН для реагування на надзвичайні ситуації [4, с.46-48].

Процедура реалізації кластерного механізму передбачає чітко визначену систему координації. У разі виникнення масштабної гуманітарної кризи Координатор надзвичайної допомоги ООН від імені Генерального секретаря ООН після консультацій з Міжорганізаційним постійним комітетом призначає Координатора з гуманітарних питань, який здійснює загальну координацію діяльності гуманітарних структур ООН та міжнародних неурядових організацій у відповідній державі або регіоні, взаємодіючи з національними органами влади та системою ООН [5, с.105-107].

У межах кластерної системи функції з надання гуманітарної допомоги розподіляються між спеціалізованими установами ООН та партнерськими організаціями. Зокрема, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) відповідає за координацію заходів у сфері сільського господарства, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та Міжнародна організація з міграції регулюють питання біженців та переміщених осіб, а Програма розвитку ООН (ПРООН) координує ранні етапи відновлення після кризових ситуацій. Окремі напрями гуманітарної діяльності також розподілені між іншими установами системи ООН. Освітні програми координуються Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) спільно з міжнародними гуманітарними організаціями, заходи у сфері охорони здоров'я здійснюються під керівництвом Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) за участю гуманітарних партнерів, а питання харчування, водопостачання та санітарії перебувають у сфері відповідальності ЮНІСЕФ. Крім того, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Управління Верховного комісара ООН з прав людини та ЮНІСЕФ координують заходи із захисту цивільного населення, що є одним із ключових елементів забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів.

Важливою складовою діяльності ООН у сфері забезпечення дотримання норм МГП є також миротворчі операції, що сформувалися після Другої світової війни в межах системи колективної безпеки та поступово еволюціонували від класичних місій із контролю припинення вогню до комплексних багатокomпонентних операцій. Сучасні миротворчі місії поєднують військові, політичні, гуманітарні та правозахисні елементи, спрямовані не лише на стабілізацію ситуації, а й на довгострокове врегулювання конфліктів. Їх реалізація передбачає взаємодію військових контингентів, дипломатичних структур, гуманітарних і правозахисних організацій.

Правова основа таких операцій закріплена в Статуті ООН, рішеннях Ради Безпеки ООН та Генеральної Асамблеї ООН, міжнародних угодах і нормах міжнародного гуманітарного права. Інституційне забезпечення здійснюється Радою Безпеки (створення та мандат місій), Генеральним секретарем (координація) і Департаментом операцій з підтримання миру (практична реалізація). Ефективність миротворчих операцій залежить від чіткості мандату, достатнього ресурсного забезпечення та підтримки міжнародної спільноти. Участь держав-членів, зокрема України, сприяє зміцненню міжнародного співробітництва та накопиченню практичного досвіду у врегулюванні збройних конфліктів [33].

Наступною міжнародною організацією, яка відіграє важливу роль у системі міжнародних механізмів контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (надалі - ОБСЄ), хоча її мандат не передбачає прямого правозастосування або судового переслідування порушників, контрольна функція ОБСЄ реалізується переважно через механізми моніторингу, фактологічного встановлення порушень, сприяння прозорості та підзвітності держав-учасниць. У межах своїх політико-безпекових та гуманітарних інструментів Організація сприяє імплементації міжнародно-правових зобов'язань держав щодо норм МГП, зокрема через систему політичних зобов'язань, закріплених у документах Гельсінського процесу та подальших рішеннях Організації [34].

Інституційний механізм контролю ОБСЄ реалізується насамперед через діяльність спеціалізованих структур, зокрема Бюро з демократичних інститутів і прав людини, Верховного комісара у справах національних меншин та Представника з питань свободи засобів масової інформації. У контексті збройних конфліктів ці інституції здійснюють документування порушень міжнародного гуманітарного та міжнародного права прав людини, аналізують гуманітарні наслідки конфліктів і готують публічні звіти, які можуть використовуватися міжнародними та національними органами правосуддя для встановлення відповідальності. Моніторингова діяльність ОБСЄ спрямована на фіксацію фактів таких порушень, як невибіркові напади на цивільне населення, катування, насильницькі зникнення чи порушення прав військовополонених, що становлять серйозні порушення міжнародного гуманітарного права [35].

Важливе місце у системі механізмів контролю за дотриманням норм МГП в межах діяльності Організації займають польові місії та спеціальні інструменти встановлення фактів порушень. Показовим прикладом є діяльність Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, створеної у березні 2014 р. рішенням держав-учасниць організації у відповідь на різке загострення безпекової ситуації, спричинене агресивними діями Російської Федерації проти України. Мандат місії передбачав здійснення незалежного цивільного моніторингу безпекової ситуації на всій території України, фіксацію інцидентів, пов'язаних із порушенням міжнародних зобов'язань, а також інформування держав-учасниць ОБСЄ шляхом підготовки регулярних звітів. Водночас ефективність цього механізму контролю суттєво обмежувалася систематичним перешкоджанням діяльності місії на тимчасово окупованих територіях та блокуванням її доступу до Автономної Республіки Крим, що ускладнювало повноцінний міжнародний моніторинг [36].

Контрольна функція Організації також реалізується через інституції «людського виміру» ОБСЄ, зокрема Бюро демократичних інститутів і прав людини, яке здійснює документування порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини. Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України у 2022 р. Бюро створило спеціальні механізми збору доказової інформації, включно

з опитуванням свідків та жертв порушень. Підготовлені у 2022 р. експертні звіти містять документовані дані про численні порушення МГП, зокрема невибіркові напади на цивільне населення та цивільну інфраструктуру [37, с.110]

Отже, на практиці ОБСЄ реалізує свою контрольну функцію у сфері міжнародного гуманітарного права через систему моніторингових місій, механізмів встановлення фактів та підготовку незалежних звітів. Хоча організація не має повноважень застосовувати примусові заходи чи притягувати винних до кримінальної відповідальності, її діяльність забезпечує формування доказової бази та міжнародної обізнаності щодо порушень, що є важливим елементом подальших міжнародно-правових процедур притягнення до відповідальності.

Європейський Союз відіграє важливу роль у системі міжнародних механізмів забезпечення дотримання норм МГП, поєднуючи інструменти зовнішньої політики, безпекової співпраці, санкційної політики та правового регулювання. Основоположними цінностями Союзу є повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини, що закріплено в установчих договорах ЄС і визначає його політику у сфері міжнародної безпеки та міжнародного гуманітарного права [38].

Зростання ролі Європейського Союзу у сфері міжнародної безпеки пов'язане з трансформацією його правової та інституційної структури наприкінці ХХ століття. Важливим етапом у цьому процесі стало укладення Маастрихтського договору 1992 року, який заклав основи формування спільної зовнішньої та безпекової політики та передбачив можливість створення спільної оборонної політики Союзу [39]. У 1999 році була сформована Спільна безпекова та оборонна політика, що створила інституційні механізми для участі Союзу у врегулюванні конфліктів і підтриманні міжнародної безпеки [40].

Правовою підставою для проведення Європейським Союзом операцій з врегулювання кризових ситуацій є стаття 43 Договору про Європейський Союз, яка передбачає можливість здійснення цивільних та військових місій, спрямованих на підтримання миру, запобігання конфліктам та зміцнення міжнародної безпеки [39]. Конкретне рішення про проведення таких операцій ухвалюється Радою

Європейського Союзу на підставі статей 28 і 43 Договору про Європейський Союз, причому відповідні рішення приймаються одногolosно державами-членами відповідно до статті 31 цього договору. Важливо підкреслити, що рішення Ради у таких випадках є не лише узгодженою позицією держав, а актом самого Союзу як окремого суб'єкта міжнародного права, що наділений власною міжнародною правосуб'єктністю [38].

У контексті міжнародного гуманітарного права особливість правового статусу Європейського Союзу полягає в тому, що міжнародні організації не можуть бути сторонами основних гуманітарних договорів, зокрема Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року, оскільки такі договори укладаються виключно між державами. Водночас усі держави-члени ЄС є сторонами зазначених конвенцій, що означає їхній безпосередній обов'язок забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час участі у військових операціях під егідою Союзу. Військові місії Європейського Союзу здійснюються за рахунок військових контингентів, які надаються державами-членами або державами-партнерами, що зумовлює збереження за ними первинної відповідальності за виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері гуманітарного права.

Разом із тим, у науковій доктрині та міжнародній практиці визнається можливість покладення певної відповідальності на сам Європейський Союз у разі порушення норм МГП під час проведення операцій під його керівництвом. Це пов'язано з тим, що оперативне управління такими операціями здійснюється структурами Союзу, зокрема командувачем операції та Комітетом з політики і безпеки, які здійснюють політичне керівництво та стратегічний контроль [40]. Незважаючи на те, що установчі договори Європейського Союзу не містять детального регулювання норм МГП, статті 3 та 21 Договору про Європейський Союз закріплюють обов'язок Союзу у своїй зовнішній діяльності поважати принципи міжнародного права, включаючи гуманітарне право [41].

Додатковим інструментом забезпечення дотримання цих норм є акти так званого «м'якого права», прийняті інституціями Європейського Союзу. Найважливішим із них є «Керівні принципи Європейського Союзу щодо сприяння

дотриманню міжнародного гуманітарного права», ухвалені Радою Європейського Союзу, які визначають політичні та дипломатичні механізми впливу на держави та інші суб'єкти міжнародних відносин з метою забезпечення виконання гуманітарних норм [42]. Окрім того, Європейський Союз бере участь у проведенні антикризових операцій, під час яких здійснюється документування воєнних злочинів та збір доказів для подальшого використання в провадженнях Міжнародного кримінального суду, а також сприяє притягненню винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності [38].

Важливим напрямом діяльності Європейського Союзу у цій сфері є також розвиток спеціалізованих політик щодо захисту окремих категорій цивільного населення під час збройних конфліктів. Зокрема, «Керівні принципи Європейського Союзу щодо дітей у збройних конфліктах» 2008 року передбачають використання інструментів зовнішньої політики та гуманітарної допомоги для запобігання залученню дітей до бойових дій і забезпечення їхнього захисту відповідно до норм міжнародного гуманітарного права [43].

Практичне значення цих механізмів підтверджується участю Європейського Союзу у низці міжнародних операцій з підтримання миру та стабілізації. Зокрема, Союз проводив військові та цивільні місії у Північній Македонії, Боснії і Герцеговині, Судані та інших регіонах світу, що свідчить про його інституційну та оперативну спроможність здійснювати антикризові заходи за межами власної території. Наявність таких можливостей дозволяє розглядати Європейський Союз як важливого міжнародного актора у сфері безпеки та контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права [38].

Роль Організації Північноатлантичного договору (надалі - НАТО) у системі механізмів контролю за дотриманням норм МГП полягає насамперед у формуванні інституційних, доктринальних та практичних стандартів застосування сили, які забезпечують відповідність діяльності збройних сил держав-членів та партнерів принципам і нормам МГП [34]. У контексті цього держави, що інтегруються до стандартів НАТО, повинні розробляти національні стратегії забезпечення безпеки

цивільного населення, які мають ґрунтуватися на положеннях Женевських конвенцій 1949 року.

Практична реалізація цих норм у межах політики НАТО передбачає системну підготовку персоналу сектору безпеки і оборони щодо законного застосування сили. У рамках оцінювання державної політики у сфері захисту цивільного населення, розробленого міжнародними експертними центрами, наголошується на необхідності систематичного навчання військовослужбовців нормам МГП, правилам ведення війни та принципам пропорційності й розрізнення між комбатантами і цивільними особами. Відповідно до цих стандартів, під час збройного конфлікту всі особи розглядаються як цивільні, якщо вони прямо не беруть участі у бойових діях, а застосування сили повинно відповідати міжнародним правовим критеріям необхідності та пропорційності [44].

Важливим аспектом сучасної діяльності Альянсу є інтеграція концепції «human security», відповідно до якої центральним об'єктом безпеки визнається не лише держава, а насамперед людина. Цей підхід виник у міжнародних відносинах наприкінці ХХ століття та передбачає розширене розуміння безпеки, що включає захист життя, здоров'я, гідності та фундаментальних прав людини навіть у ситуаціях збройних конфліктів. Така концепція корелює з конституційними принципами багатьох держав, зокрема положенням статті 3 Конституція України, відповідно до якої людина, її життя і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [45]. Таким чином, роль НАТО у контексті механізмів контролю за дотриманням міжнародного гуманітарного права полягає у формуванні нормативних стандартів поведінки збройних сил, забезпеченні інституційного контролю за їх виконанням та інтеграції гуманітарних принципів у військове планування й практику [46, с.336–341].

Особливу роль у системі контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права відіграє Рада Європи та Європейський суд з прав людини. Хоча основною сферою діяльності цих інституцій є контроль за виконанням державами зобов'язань у межах Європейської конвенції з прав людини 1950 року, їхня практика фактично формує важливий механізм міжнародного контролю за дотриманням

гуманітарних стандартів під час збройних конфліктів [47]. Рада Європи є міжурядовою міжнародною організацією, створеною у 1949 році з метою забезпечення верховенства права, захисту прав людини та розвитку демократичних інституцій у державах-членах. Одним із ключових інструментів реалізації цих завдань є система конвенційного контролю, центральним елементом якої виступає юрисдикційний механізм Європейського суду з прав людини. Незважаючи на те, що міжнародне гуманітарне право традиційно регулює ведення збройних конфліктів і спрямоване на обмеження засобів та методів ведення війни, а також на захист осіб, які не беруть участі у бойових діях, сучасна доктрина міжнародного права визнає тісний взаємозв'язок між міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом прав людини [48].

Особливість контрольного механізму Ради Європи полягає у тому, що дія Європейської конвенції з прав людини не припиняється під час збройного конфлікту. Це означає, що держави зберігають обов'язок забезпечувати мінімальні стандарти захисту прав людини навіть у період воєнних дій, за винятком випадків законної дерогації відповідно до статті 15 Конвенції. У таких умовах судова практика Європейського суду з прав людини фактично виступає механізмом міжнародного контролю за дотриманням гуманітарних стандартів, оскільки Суд застосовує норми міжнародного гуманітарного права як допоміжний інструмент тлумачення положень Конвенції [49, с.88-92].

Формування відповідної юриспруденції відбувалося поступово. Важливим етапом стало рішення у справі *Hassan v. United Kingdom* (2014), у якому Суд визнав необхідність системного тлумачення положень Конвенції у світлі норм МГП під час міжнародного збройного конфлікту. У цьому рішенні Суд фактично застосував принцип гармонізації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, визнавши, що під час збройного конфлікту положення Конвенції повинні тлумачитися з урахуванням норм Женевських конвенцій 1949 року. Таким чином, Суд підтвердив можливість використання норм гуманітарного права як *lex specialis* при оцінці правомірності дій держав у контексті збройних конфліктів [50].

Крім юрисдикційного контролю, Рада Європи здійснює інституційний нагляд за виконанням рішень Суду через Комітет міністрів Ради Європи, який контролює імплементацію рішень Суду державами-відповідачами. Цей механізм має важливе значення у контексті забезпечення відповідальності держав за порушення гуманітарних стандартів, оскільки передбачає обов'язок держав усунути системні порушення та вжити заходів загального характеру для запобігання повторенню аналогічних порушень у майбутньому [51].

Окрім судового механізму, Рада Європи реалізує низку програм інституційної підтримки та правової освіти, спрямованих на підвищення рівня імплементації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини на національному рівні. Зокрема, програма HELP (Human Rights Education for Legal Professionals) спрямована на підготовку суддів, прокурорів та адвокатів щодо застосування стандартів Конвенції у поєднанні з нормами міжнародного гуманітарного права у ситуаціях збройного конфлікту.

Роль Ради Європи та Європейського суду з прав людини у системі міжнародного контролю за дотриманням норм МГП полягає у формуванні ефективного регіонального механізму юридичної відповідальності держав за порушення фундаментальних прав людини у контексті збройних конфліктів. Судова практика ЄСПЛ забезпечує інтеграцію норм МГП у систему конвенційного захисту, а інституційні механізми Ради Європи сприяють імплементації цих стандартів у національні правові системи.

Отже, універсальні міжнародні організації відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання норм МГП, формуючи багаторівневу систему контролю, координації та відповідальності під час збройних конфліктів. Центральне місце у цій системі належить ООН, яка через гуманітарні механізми, кластерний підхід та миротворчі операції забезпечує комплексне реагування. Водночас такі організації, як ОБСЄ, ЄС, НАТО та Рада Європи, доповнюють цю систему через власні інституційні та правові інструменти. Їхня діяльність охоплює широкий спектр заходів - від моніторингу, документування порушень і формування доказової бази до здійснення миротворчих і антикризових операцій, впровадження стандартів у

військову практику та забезпечення юридичної відповідальності держав. Важливим є те, що ці організації не лише реагують на порушення, але й сприяють їх попередженню через розвиток міжнародних стандартів, політичний діалог, санкційні механізми та освітні програми.

Попри відмінності у мандатах і повноваженнях, їх об'єднує спільна мета, що полягає в забезпеченні захисту цивільного населення, дотримання принципів гуманності та зміцнення міжнародного правопорядку. Таким чином, сучасна система забезпечення дотримання норм МГП є комплексною та інституційно розгалуженою, а універсальні й регіональні міжнародні організації виступають її невід'ємними елементами, що забезпечують як практичну реалізацію гуманітарних стандартів, так і розвиток міжнародно-правових механізмів відповідальності.

2.3. Міжнародно-кримінальне судочинство в сфері контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

Контроль за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права нерозривно пов'язаний із механізмами юридичної відповідальності за їх порушення. Основний міжнародно-правовий обов'язок щодо забезпечення виконання норм МГП покладається на держави, які повинні вживати комплексних заходів, спрямованих на запобігання порушенням цих норм, насамперед у діяльності власних збройних сил, оскільки саме вони є основними суб'єктами застосування МГП під час збройних конфліктів. Міжнародно-правова відповідальність має комплексний характер і включає як матеріальні форми відшкодування шкоди, зокрема репарацію або реституцію, так і політичну відповідальність у межах міжнародно-правових відносин.

Окрім відповідальності держав, норми МГП передбачають обов'язок сторін збройного конфлікту забезпечувати притягнення до відповідальності осіб, винних у його порушеннях. У зв'язку з цим держави зобов'язані імплементувати відповідні норми у своє національне законодавство, передбачивши кримінальну відповідальність за вчинення воєнних злочинів. В Україні така відповідальність

встановлена нормами Кримінального кодексу, які криміналізують серйозні порушення міжнародного гуманітарного права [52].

Поряд із національними механізмами притягнення до відповідальності функціонує інститут міжнародної кримінальної відповідальності індивідів. Його сутність полягає у можливості притягнення фізичних осіб до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії. Особливістю цього інституту є те, що визначення складів таких злочинів, а також процедури їх розгляду встановлюються міжнародно-правовими актами, насамперед статутами міжнародних кримінальних судів і трибуналів [5, с.177-185]. Таким чином, у сфері міжнародного гуманітарного права сформувалася подвійна система відповідальності: міжнародна відповідальність держави за порушення її міжнародно-правових зобов'язань та міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за вчинення міжнародних злочинів. Саме на основі цієї концепції розвивається система міжнародно-кримінального судочинства, центральне місце в якій займає Міжнародний кримінальний суд, створений відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року [53].

У цьому контексті міжнародно-кримінальне судочинство виступає важливим механізмом контролю за дотриманням норм МГП, забезпечуючи притягнення до відповідальності осіб, винних у найтяжчих порушеннях міжнародного права, у випадках, коли національні правові системи не здійснюють належного переслідування таких злочинів або не спроможні його забезпечити.

Особи, винні у вчиненні міжнародних злочинів, підлягають кримінальному переслідуванню на підставі принципу універсальної юрисдикції. Відповідно до цього принципу будь-яка держава має право здійснювати кримінальну юрисдикцію щодо таких осіб незалежно від місця вчинення злочину, громадянства правопорушника чи потерпілих, а також незалежно від того, чи були безпосередньо порушені інтереси цієї держави [5, с.181-183].

У сучасному міжнародному праві сформовано чотири основні склади міжнародних злочинів: злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини,

злочин агресії, які становлять юрисдикцію Міжнародного кримінального суду відповідно до статті 5 Римського статуту [53].

Злочин агресії визнаний міжнародно-протиправним діянням, який охоплює планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка фактично здатна здійснювати керівництво чи контроль над політичними або військовими діями держави, акту агресії, що за своїм характером, масштабом або серйозністю становить грубе порушення Статуту ООН. Під актом агресії розуміється застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи будь-яке інше використання сили, несумісне зі Статутом ООН [54]. Перелік дій, які кваліфікуються як акти агресії закріплені в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1974 р. [55].

Злочин геноциду полягає у вчиненні певних дій із спеціальним наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Юридичний склад цього злочину закріплено у ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [53]. Заборона геноциду належить до імперативних норм міжнародного права, що зумовлює безумовний характер відповідних міжнародно-правових зобов'язань держав. Інституційне закріплення геноциду як самостійного міжнародного злочину відбулося після прийняття Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН [56]. Зазначена Конвенція покладає на держави міжнародно-правовий обов'язок запобігати геноциду та карати за його вчинення. Вона передбачає як міжнародно-правову відповідальність держав за невиконання цих зобов'язань, так і обов'язок держав криміналізувати геноцид у національному законодавстві та забезпечити притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, у тому числі через механізми міжнародного кримінального судочинства.

Подальший розвиток інституту міжнародної кримінальної відповідальності за геноцид відбувся у практиці міжнародних кримінальних трибуналів. Зокрема, відповідні положення були закріплені у ст. 4 (2) Статуту Міжнародного

кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та у ст. 2 (2) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. Надалі кодифікація цього злочину була системно відтворена у ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який визначає сучасну міжнародно-правову модель притягнення індивідів до відповідальності за геноцид [5, с.191-192].

Злочини проти людяності характеризуються вчиненням широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, що здійснюється в межах державної чи організаційної політики, спрямованої на реалізацію такого нападу або сприяння йому. Юридичне визначення цього злочину закріплено у ст. 7 Римського статуту. До злочинів проти людяності належать діяння, що вчиняються свідомо у межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення. До таких діянь належать, зокрема: вбивство, винищення, поневолення, депортація або насильницьке переміщення населення, незаконне позбавлення волі з порушенням основоположних норм міжнародного права, катування та інші. Крім того, до цієї категорії злочинів належать переслідування осіб або груп за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними чи гендерними ознаками, насильницьке зникнення осіб, злочин апартеїду, а також інші нелюдські діяння аналогічного характеру, що спричиняють значні страждання або серйозну шкоду фізичному чи психічному здоров'ю людини.

Воєнні злочини становлять серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, за які міжнародне право передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність. До них належать, зокрема, серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, визначені у ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV, а також у ст. 85 ДП I [3]. Важливою ознакою воєнних злочинів є їх безпосередній зв'язок зі збройним конфліктом. Такі злочини можуть бути вчинені виключно у контексті міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту, а тому наявність збройного конфлікту є необхідною передумовою їх юридичної кваліфікації. Найбільш повна систематизація воєнних злочинів міститься у ст. 8 Римського статуту, де закріплено понад п'ятдесят окремих складів таких злочинів,

що становить одну з найбільш розгорнутих міжнародно-правових кодифікацій у цій сфері [53].

Важливим інституційним елементом міжнародно-кримінального судочинства є діяльність міжнародних трибуналів, створених для притягнення фізичних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. У процесі розвитку міжнародного права було сформовано п'ять таких інституцій. Чотири з них мали тимчасовий характер і створювалися для розгляду злочинів, вчинених у конкретних історичних обставинах і протягом визначеного періоду. До них належать:

- Міжнародний військовий трибунал для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі (Нюрнберзький трибунал, 1945 р.);
- Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал, 1946 р.);
- Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року (Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії);
- Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав, в період з 1 січня 1994 року по 31 грудня 1994 року (Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди 1994 р.). Повні офіційні назви цих інституцій відображають їхню предметну та персональну юрисдикцію, оскільки безпосередньо визначають категорії злочинів та коло осіб, щодо яких здійснювалося кримінальне переслідування.

Нюрнберзький трибунал був створений союзними державами - Великобританією, СРСР, США та Францією у 1945 р. на основі міжнародного договору з метою судового переслідування керівників нацистської Німеччини. Його діяльність стала центральним елементом Нюрнберзьких процесів, що проводилися після Другої світової війни відповідно до норм міжнародного права та законів війни.

Нюрнберзький трибунал став першим, який притягнув до відповідальності військових та політичних лідерів за "злочини проти людства", "злочини проти миру" та "воєнні злочини". Це стало основою для створення сучасного міжнародного кримінального права [5, с.193-194].

Токійський трибунал був створений окупаційною владою США у 1946 р. для судового переслідування воєнних злочинців Японії. Судовий процес відбувався у Токіо з 1946 по 1948 рік за участю представників 11 держав. Трибунал застосував систему категорій обвинувачення: «клас А» - злочини проти миру, які інкримінувалися вищому керівництву держави; «клас В» і «клас С» - воєнні злочини та злочини проти людяності, що могли ставитися у вину особам будь-якого рангу. У результаті 7 осіб були засуджені до смертної кари, а 16 - до довічного ув'язнення [5, с.194].

Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії був створений у 1993 р. на підставі резолюції Ради Безпеки ООН 827 від 25.05.1993 відповідно до глави VII Статуту ООН і розташовувався у м. Гаага (Нідерланди). Його завданням було судове переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права під час конфліктів у Боснії і Герцеговині (1992–1995), Хорватії (1991–1995), Косові (1998–1999) та Македонії (2001). Компетенція Трибуналу охоплювала серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, порушення законів і звичаїв війни, геноцид та злочини проти людяності. МКТЮ також визнав масове вбивство у Сребрениці 1995 року геноцидом, а у своїй практиці сформулював важливі критерії доведення спеціального наміру, необхідного для кваліфікації злочину геноциду [5, с.195-196].

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди був створений резолюцією Ради Безпеки ООН у 1994 році після геноциду, вчиненого у Руанді етнічною групою хуту проти етнічної групи тутсі, унаслідок якого загинуло від 700 тис. до 1 млн осіб. Він став першим міжнародним судовим органом, який застосував та інтерпретував визначення геноциду, закріплене у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Трибунал завершив свою

діяльність 31 грудня 2015 року, після чого його функції були передані Міжнародному залишковому механізму для кримінальних трибуналів [5, с.195-196].

Таким чином, діяльність цих міжнародних трибуналів сформувала практичну основу міжнародно-кримінального судочинства, закріпивши принцип невідворотності покарання за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного права та сприяючи подальшому розвитку системи міжнародного кримінального правосуддя.

У 1998 році було створено постійно діючий міжнародний судовий орган - Міжнародний кримінальний суд, юрисдикція якого поширюється на чотири категорії міжнародних злочинів. Правовою основою діяльності Суду є Римський статут МКС, який визначає його компетенцію, порядок здійснення кримінального переслідування та основні принципи функціонування. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду ґрунтується на принципі компліментарності, відповідно до якого першочергова відповідальність за притягнення винних до кримінальної відповідальності за міжнародні злочини покладається на державу, на території якої такі діяння були вчинені. Лише у випадку, коли відповідна держава не бажає або не здатна здійснити належне кримінальне переслідування, юрисдикцію може реалізувати Міжнародний кримінальний суд [5, с.183-184].

Відповідно до ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, що поділяються на чотири основні категорії:

- серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що вчиняються під час міжнародних збройних конфліктів;
- інші серйозні порушення законів і звичаїв війни, які застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів у межах, визначених міжнародним правом;
- серйозні порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., які вчиняються у збройних конфліктах неміжнародного характеру щодо осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, включаючи військовослужбовців, які склали зброю, а також осіб, виведених з ладу внаслідок поранення, хвороби, утримання під вартою або з інших причин;

- інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються під час збройних конфліктів неміжнародного характеру відповідно до норм міжнародного права [53].

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду визначається трьома основними складовими, передбаченими Римським статутом. Предметна юрисдикція охоплює найтяжчі злочини міжнародного характеру: злочин геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії, що закріплено у ст. 5 Римського статуту. Конкретні склади цих злочинів містяться у положеннях ст. 6–8 Римського статуту, а також деталізуються у спеціальному документі Суду «Елементи злочинів» [53]. Персональна юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється виключно на фізичних осіб, які вчинили міжнародні злочини. Держава не визнається суб'єктом міжнародної кримінальної відповідальності. Водночас офіційний статус особи, зокрема посада глави держави, члена уряду чи парламенту, не звільняє її від кримінальної відповідальності та не може бути підставою для уникнення юрисдикції Суду. Територіальна юрисдикція поширюється передусім на територію держав та їхніх громадян, які ратифікували Римський статут. Водночас юрисдикція Суду може застосовуватися і щодо держав, що не є його учасниками, якщо вони подали заяву про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту.

Порядок ініціювання провадження у Суді передбачає кілька можливих механізмів. Будь-яка держава-учасниця Римського статуту має право передати Прокурору Міжнародного кримінального суду ситуацію, що може містити ознаки злочинів, які належать до його юрисдикції. Крім того, Прокурор може розпочати розслідування за власною ініціативою на підставі наявної інформації, за умови отримання дозволу Палати попереднього провадження. Окремим механізмом є передання ситуації до Суду Радою Безпеки ООН на підставі положень Статуту ООН [5, с.197].

У серпні 2024 року Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду. Набуття статусу держави-учасниці Римського статуту означає, що Україна отримує повноцінні права участі в інституційній

діяльності Міжнародного кримінального суду. Зокрема, держава може брати участь у роботі Асамблеї держав-учасниць МКС, виносити питання на її розгляд, голосувати щодо формування та розподілу бюджету Суду, а також брати участь у виборах суддів та інших посадових осіб, включно з Прокурором МКС [57].

Повноцінна участь у МКС також розширює можливості захисту прав потерпілих. Зокрема, громадяни України, які постраждали від міжнародних злочинів, отримують спрощений доступ до Цільового фонду для потерпілих при МКС, призначеного для надання компенсації та підтримки жертвам таких злочинів. Як держава-учасниця Україна зможе брати участь у формуванні підходів до використання коштів цього фонду та впливати на визначення пріоритетів їхнього розподілу [58, с.34-40].

У системі міжнародного контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права важливу роль відіграє Міжнародний Суд ООН, який є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Його діяльність спрямована на забезпечення мирного врегулювання міждержавних спорів та на формування авторитетної інтерпретації норм міжнародного права, у тому числі норм, що регулюють поведінку держав під час збройних конфліктів. Хоча Суд не є спеціалізованим органом міжнародного гуманітарного права, його юрисдикція поширюється на будь-які правові спори між державами, які стосуються порушення міжнародних зобов'язань, включаючи порушення норм гуманітарного права або пов'язаних із ним міжнародних договорів. Саме через розгляд таких справ Суд здійснює правовий контроль за дотриманням відповідних норм, встановлює факт міжнародно-протиправного діяння та визначає юридичні наслідки відповідальності держав. Юрисдикція Суду базується на принципі згоди держав, закріпленому у його Статуті, відповідно до якого спір може бути переданий на розгляд лише за наявності відповідної правової підстави - згоди сторін, спеціальної угоди або положення міжнародного договору, що передбачає компетенцію Суду [59].

Важливе значення для розвитку міжнародно-правових стандартів відповідальності держав має справа “Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії”, у межах якої Суд вперше детально розглянув питання державної

відповідальності за порушення положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. У рішенні було сформульовано важливі підходи до встановлення міжнародної відповідальності держави за дії підконтрольних збройних формувань, а також визначено обов'язок держав запобігати геноциду. Це рішення стало важливим прецедентом для подальшого застосування норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права [60].

Контрольна функція Суду проявляється також у новітніх справах, пов'язаних із серйозними порушеннями міжнародного права під час збройних конфліктів. Зокрема, у справі “Вірменія проти Азербайджану” Суд розглядає спір щодо порушення міжнародних зобов'язань у контексті збройного конфлікту в Нагірному Карабасі та застосовує тимчасові заходи, спрямовані на захист цивільного населення та запобігання дискримінації [61].

Діяльність Міжнародного Суду ООН має ключове значення для забезпечення дотримання норм МГП на міждержавному рівні. Через розгляд спорів, винесення рішень та застосування тимчасових заходів Суд встановлює факт порушення міжнародних зобов'язань, формує стандарти державної відповідальності та сприяє розвитку правових механізмів захисту цивільного населення під час збройних конфліктів. Хоча ефективність цього механізму значною мірою залежить від готовності держав виконувати рішення Суду, його практика відіграє важливу роль у зміцненні міжнародного правопорядку та розвитку системи контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права [62].

Таким чином, міжнародно-кримінальне судочинство є одним із ключових механізмів забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права та притягнення до відповідальності за його найтяжчі порушення. Воно поєднує національні та міжнародні інструменти: держави зобов'язані переслідувати винних у межах своїх правових систем, а міжнародні органи виконують допоміжну та контрольну роль у випадках, коли національне правосуддя є неефективним або відсутнім. Центральне місце в цій системі займає Міжнародний кримінальний суд, який забезпечує притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за

геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії, а також формує єдині міжнародні стандарти притягнення до кримінальної відповідальності.

Важливу роль у загальній системі контролю відіграє і Міжнародний суд ООН, який розглядає спори між державами та встановлює факт порушення міжнародних зобов'язань, у тому числі норм міжнародного гуманітарного права, тим самим формуючи практику державної відповідальності та впливаючи на розвиток міжнародно-правових стандартів.

У сукупності ці інституції забезпечують багаторівневий механізм контролю за дотриманням норм МГП, сприяють утвердженню принципу невідворотності відповідальності та зміцненню міжнародного правопорядку.

Розділ 3. Розвиток міжнародного права в сфері контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

3.1. Тенденції розвитку міжнародно-правових норм в сфері контролю за дотриманням міжнародного гуманітарного права.

Тенденції розвитку міжнародно-правових норм в сфері контролю за дотриманням міжнародного гуманітарного права формуються під впливом комплексних трансформацій сучасного міжнародного правопорядку, обумовлених як еволюцією характеру збройних конфліктів, так і зміною підходів до забезпечення міжнародної відповідальності держав і індивідів. Сучасне МГП, яке традиційно визначається як сукупність норм, спрямованих на обмеження методів і засобів ведення війни та захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях, набуває нових рис у контексті посилення контрольних механізмів, що виходять за межі класичних міждержавних моделей і все більше інтегрують міжнародні, регіональні та національні інструменти забезпечення дотримання норм МГП.

Однією з ключових тенденцій є універсалізація контролю за дотриманням норм МГП, що проявляється у визнанні його основоположних принципів як імперативних норм *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes*. Це означає, що обов'язок дотримання та забезпечення дотримання МГП покладається не лише на сторони конкретного збройного конфлікту, але й на міжнародне співтовариство в цілому. У

цьому контексті контроль за дотриманням норм МГП перестає бути виключно внутрішньою справою держави та набуває глобального характеру, що обумовлює розширення юрисдикційних можливостей міжнародних судових органів і механізмів міжнародного моніторингу [63].

Наступною важливою тенденцією є інституціоналізація механізмів контролю. Традиційні механізми, такі як діяльність держав-покровительок, Міжнародного комітету Червоного Хреста та спеціальних комісій розслідування, доповнюються сучасними формами контролю, зокрема міжнародними кримінальними трибуналами, Міжнародним кримінальним судом, регіональними судами з прав людини та спеціалізованими моніторинговими місіями. При цьому спостерігається тенденція до інтеграції норм МГП у практику міжнародних судових органів, зокрема у діяльність Європейського суду з прав людини, що сприяє взаємопроникненню міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Важливою складовою сучасного розвитку є посилення ролі національних механізмів імплементації та контролю. Держави дедалі активніше інтегрують норми МГП у своє внутрішнє законодавство, створюють спеціалізовані органи, приймають національні стратегії та забезпечують криміналізацію воєнних злочинів. У цьому контексті судова практика на національному рівні стає одним із ключових інструментів контролю за дотриманням МГП, що проявляється у розгляді справ про воєнні злочини та застосуванні міжнародних стандартів у кримінальному судочинстві. Зокрема, сучасні підходи до моніторингу судових процесів передбачають системний аналіз судових рішень, оцінку доказів порушень МГП та використання міжнародної судової практики, що сприяє формуванню єдиної правозастосовної практики [64, с.249].

Окремої уваги заслуговує тенденція до технологізації контролю за дотриманням норм МГП. Сучасні збройні конфлікти характеризуються широким використанням новітніх технологій, зокрема безпілотних систем, кіберзасобів та штучного інтелекту, що створює нові виклики для забезпечення ефективного контролю. Використання автономних систем озброєння ускладнює встановлення відповідальності та потребує розробки нових міжнародно-правових механізмів

регулювання і контролю. У зв'язку з цим міжнародне співтовариство активно обговорює необхідність прийняття спеціалізованих міжнародних актів, які б визначали правовий статус таких технологій та встановлювали чіткі механізми контролю за їх використанням [65, с.786-790].

Ще однією важливою тенденцією є розвиток превентивних механізмів контролю. Якщо раніше основна увага приділялася реагуванню на вже вчинені порушення, то сучасні підходи орієнтовані на запобігання таким порушенням шляхом підвищення рівня правової обізнаності, навчання військовослужбовців, впровадження процедур правової експертизи нових видів озброєння та створення систем внутрішнього контролю у збройних силах. Це відповідає загальній тенденції переходу від репресивної до превентивної моделі забезпечення дотримання міжнародного права [66].

Паралельно спостерігається посилення ролі «м'якого права» у сфері контролю за дотриманням МГП. Рекомендації міжнародних організацій, керівні принципи, кодекси поведінки та інші інструменти, які не мають обов'язкової юридичної сили, відіграють важливу роль у формуванні стандартів поведінки держав і недержавних акторів. Вони сприяють гармонізації практики застосування МГП та створюють основу для подальшої кодифікації міжнародно-правових норм.

Суттєвою тенденцією є також зростання ролі недержавних акторів у процесі контролю за дотриманням МГП. Міжнародні та національні неурядові організації, правозахисні інституції, засоби масової інформації та навіть окремі громадяни беруть активну участь у документуванні порушень, проведенні незалежних розслідувань та формуванні міжнародного громадського тиску. Використання сучасних технологій, зокрема відкритих джерел інформації (OSINT - Open Source Intelligence), значно розширює можливості для фіксації порушень та підвищує прозорість збройних конфліктів.

Не менш важливою є тенденція до посилення відповідальності за порушення норм МГП. Розвиток міжнародного кримінального правосуддя, зокрема діяльність міжнародних трибуналів та національних судів, сприяє формуванню принципу невідворотності покарання за воєнні злочини. Це, у свою чергу, виконує як каральну,

так і превентивну функцію, стимулюючи сторони конфлікту до дотримання норм МГП.

Водночас сучасний розвиток міжнародно-правових норм у сфері контролю за дотриманням МГП супроводжується низкою проблем і викликів. Серед них - це недостатня ефективність існуючих механізмів контролю, політизація міжнародних інституцій, складність притягнення до відповідальності держав і недержавних акторів, а також відсутність універсальних механізмів примусу до виконання норм МГП. Крім того, нові форми збройних конфліктів, такі як гібридні війни та кіберконфлікти, створюють додаткові труднощі для застосування традиційних норм МГП та вимагають їх адаптації до нових реалій.

Узагальнюючи, можна констатувати, що сучасні тенденції розвитку міжнародно-правових норм у сфері контролю за дотриманням міжнародного гуманітарного права характеризуються комплексністю, динамічністю та багатовимірністю. Вони включають універсалізацію контрольних механізмів, їх інституціоналізацію, посилення ролі національних систем правосуддя, інтеграцію новітніх технологій, розвиток превентивних підходів, зростання значення «м'якого права» та активізацію участі недержавних акторів. Усі ці процеси свідчать про поступовий перехід від традиційної моделі контролю, заснованої на міждержавній взаємодії, до більш складної та інтегрованої системи, яка поєднує міжнародні, регіональні та національні елементи, забезпечуючи більш ефективне дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів.

3.2. Використання, виконання, дотримання та застосування як форми реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Реалізація норм міжнародного гуманітарного права в національному правопорядку України є багаторівневим і складним процесом, який не обмежується лише формальним приєднанням держави до міжнародних договорів. Йдеться про створення цілісного правового та інституційного механізму, здатного забезпечити фактичну дієвість гуманітарних норм у діяльності органів державної влади, сектору безпеки й оборони, правоохоронної системи, судочинства, а також у сфері захисту

цивільного населення. У цьому контексті використання, виконання, дотримання та застосування виступають не ізольованими категоріями, а взаємопов'язаними формами реалізації норм МГП, через які міжнародні зобов'язання держави трансформуються в реальну юридичну практику.

Для України ця проблема має не суто теоретичне, а перш за все практичне значення. Тривала збройна агресія проти України, тимчасова окупація частини її території, масштабні порушення прав цивільного населення, факти воєнних злочинів, знищення об'єктів цивільної інфраструктури та культурних цінностей актуалізували питання не лише про формальну наявність норм гуманітарного права, а й про дієві механізми їх реалізації.

У загальній теорії права реалізація правових норм зазвичай охоплює такі форми, як використання, виконання, дотримання та застосування. У сфері міжнародного гуманітарного права ці форми набувають специфічного змісту, обумовленого природою самого МГП як галузі міжнародного права, покликаної обмежувати засоби і методи ведення війни та забезпечувати захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях. Використання норм МГП означає реалізацію наданих міжнародно-правовими приписами можливостей уповноваженими суб'єктами. У національному вимірі ця форма проявляється, зокрема, у використанні правових механізмів захисту поранених, хворих, військовополонених, цивільних осіб, внутрішньо переміщених осіб, а також у використанні емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала у порядку, встановленому законом [4, с.54]. Виконання норм МГП стосується здійснення активних обов'язків, покладених на державу, її органи, військове командування, військовослужбовців та інших осіб. Це насамперед обов'язок організувати навчання особового складу, забезпечити врахування принципів МГП (розрізнення, пропорційності, військової необхідності та інші) під час планування і ведення бойових дій, створити механізми обліку і поводження з військовополоненими, гарантувати медичний захист, забезпечити охорону культурних цінностей, переслідувати осіб, винних у серйозних порушеннях МГП [67, с.245-257].

Дотримання норм МГП виражається в утриманні від заборонених дій. У практичному сенсі це невчинення нападів на цивільне населення, незастосування заборонених засобів ведення війни, невикористання захисної емблеми всупереч її призначенню, недопущення жорстокого поводження з військовополоненими або цивільними особами. Саме дотримання формує мінімальний стандарт правомірної поведінки під час збройного конфлікту. Його порушення тягне як міжнародно-правову відповідальність держави, так і індивідуальну кримінальну відповідальність винних осіб [68]. Застосування норм МГП є владною, спеціально-юридичною формою реалізації, яка здійснюється компетентними органами держави. У цій площині МГП проявляється через діяльність командирів, прокурорів, слідчих, суддів, органів виконавчої влади та міжвідомчих координаційних структур. Застосування включає кваліфікацію діянь як воєнних злочинів, прийняття рішень про порядок поводження із особами, здійснення правосуддя, видання відомчих актів, розроблення інструкцій, а також тлумачення і впровадження міжнародних зобов'язань у внутрішню практику.

Фундаментом імплементації МГП в Україні виступає конституційне положення про місце міжнародних договорів у національній правовій системі. Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Це означає, що норми міжнародного гуманітарного права, закріплені в належним чином ратифікованих договорах, не є зовнішніми щодо правової системи України, а входять до неї як її складовий елемент. Водночас вони мають застосовуватися у взаємозв'язку з положеннями Конституції, законів України та спеціального законодавства [45].

Україна є стороною базових універсальних договорів у сфері міжнародного гуманітарного права. До них належать чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року, Додаткові протоколи I, II і III до них [3], Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та протоколи до неї [69], Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року [9], Конвенція про

заборону протипіхотних мін 1997 року, а також Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах та інші [70].

Особливо важливо, що поряд із договірними нормами для України обов'язкове значення мають і норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Звичаєві норми відіграють критичну роль у тих випадках, коли певне питання не отримало належної деталізації в договорі або коли конкретна договірна норма не охоплює всіх сучасних ситуацій збройного конфлікту. Для практики України це має суттєве значення, оскільки саме звичаєве МГП нерідко використовується при правовій оцінці поведінки сторін конфлікту, зокрема щодо методів ведення війни, обов'язку розрізнення, захисту цивільних об'єктів та заборони невивірених нападів [13].

Питання Римського статуту Міжнародного кримінального суду в українському контексті має окреме значення. Якщо у попередній період Україна визнавала юрисдикцію МКС ad hoc на підставі заяв Верховної Ради, то у 2024 році Верховна Рада ухвалила Закон № 3909-IX про ратифікацію Римського статуту та поправок до нього. Після цього було ухвалено Закон № 4012-IX, яким внесено зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів у зв'язку з ратифікацією Статуту. Отже, одна з попередніх системних прогалин у сфері імплементації міжнародного кримінального права і МГП була частково усунена вже на новому етапі розвитку національного законодавства [4, с.54].

Нормативно-правова база реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні є ієрархічною та багаторівневою. Вона охоплює конституційні положення, міжнародні договори, кодифіковане законодавство, спеціальні закони, підзаконні нормативно-правові акти, відомчі інструкції та акти організаційно-методичного характеру. На найвищому рівні знаходиться Конституція України, яка закріплює включення чинних міжнародних договорів до системи національного законодавства. Це створює базову юридичну передумову для прямого врахування норм МГП у внутрішньодержавній практиці. Другий рівень становлять міжнародні договори у сфері МГП, стороною яких є Україна. Саме вони формують зміст міжнародно-правових зобов'язань держави. Їх значення полягає не лише у встановленні

загальних правил поведінки, а й у покладенні на державу конкретних обов'язків: поширювати знання про МГП, приймати національні заходи імплементації, запроваджувати кримінальну відповідальність за тяжкі порушення, створювати організаційні передумови для виконання гуманітарних норм [67].

Третій рівень становить галузеве законодавство України, насамперед кримінальне. Важливим актом є Кримінальний кодекс України. Традиційно ключовою нормою у сфері МГП була стаття 438 КК України, яка передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Окремо криміналізовано незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала (стаття 445), а також найманство (стаття 447) [52].

До спеціальних законів у цій сфері належить Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» від 8 липня 1999 року [30]. Його значення полягає в тому, що він визначає правовий режим використання захисної та розпізнавальної емблеми, встановлює обмеження та механізми захисту від неправомірного використання. Цей закон є прикладом точкової імплементації договірних зобов'язань України за Женевськими конвенціями. Вагоме місце займає Закон України «Про Товариство Червоного Хреста України» від 28 листопада 2002 року. Ним визначено правовий статус Товариства, напрями його діяльності, взаємодію з державними органами, а також його функцію сприяння поширенню знань про міжнародне гуманітарне право. Таким чином, цей закон має не лише організаційне, а й імплементаційне значення [29].

Окрему роль відіграє військове законодавство. До нього належить, зокрема, Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», який закладає основи службової дисципліни, субординації та обов'язку дотримання законності під час проходження військової служби. Хоча цей акт не є спеціальним джерелом МГП, він створює необхідне нормативне середовище для включення гуманітарних вимог у систему військової діяльності [71]. Особливого значення набув наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164, яким затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного

права у Збройних Силах України [72]. Цей документ є одним із центральних внутрішньодержавних актів у сфері реалізації МГП. Він визначає основні положення міжнародного гуманітарного права, встановлює обов'язки командирів та військовослужбовців, регламентує врахування норм МГП у бойовій діяльності, підготовці військ, навчанні особового складу та практиці виконання спеціальних завдань. Саме ця Інструкція переводить міжнародні приписи у площину конкретного військово-правового регулювання і тому є ключовим прикладом імплементації норм МГП в Україні.

До допоміжних, але важливих джерел імплементації належать також акти, пов'язані з правовим режимом тимчасово окупованих територій, внутрішніми стандартами поведінки військовослужбовців, методичними пам'ятками, навчальними документами, кодексами честі й відомчими правилами. Їх роль полягає в деталізації загальних міжнародно-правових зобов'язань та адаптації гуманітарних принципів до практичних умов функціонування сектору безпеки й оборони.

Імплементація МГП в Україні не може бути зведена лише до наявності нормативних актів. Не менш важливим є коло органів та установ, які забезпечують реальне виконання цих норм. Інституційний механізм у цій сфері являє собою систему державних і недержавних суб'єктів, наділених різними, але взаємопов'язаними повноваженнями щодо нормотворення, координації, навчання, моніторингу, правозастосування та притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Центральне місце у координаційному вимірі імплементації займає Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [73]. Згідно з положенням, Комісія є постійно діючим координаційним органом, створеним для забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України, що випливають із Женевських конвенцій, додаткових протоколів та інших договорів з міжнародного гуманітарного права. Вона покликана узгоджувати діяльність різних органів влади, готувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, розглядати питання застосування МГП, сприяти поширенню знань про нього та виробленню державної політики у цій сфері [67].

У практичному вимірі головне навантаження щодо виконання і дотримання МГП покладене на сектор безпеки й оборони, передусім на Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України. Це закономірно, адже саме збройні сили є основним суб'єктом, який діє в умовах збройного конфлікту, а отже, повинен безпосередньо реалізовувати гуманітарні обмеження у процесі планування та ведення бойових операцій. Наказ МОУ № 164 від 23 березня 2017 року заклав нормативну основу для включення гуманітарного права у військове управління та бойову діяльність. Інструкція, затверджена цим наказом, не просто декларативно нагадує про існування МГП, а встановлює обов'язок командирів організовувати підготовку підлеглих, враховувати гуманітарні вимоги у бойових наказах, забезпечувати правомірне поведіння, запобігати порушенням і реагувати на них. Це означає, що в українській моделі військове командування виступає не лише виконавцем, а й первинним гарантом дотримання МГП.

Окремим блоком інституційного механізму виступає система прокуратури, а передусім Офіс Генерального прокурора України. Саме прокуратура відіграє центральну роль у кримінально-правовому реагуванні на серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Роль даної установи у механізмі імплементації МГП проявляється в кількох напрямках. По-перше, він організовує процесуальне керівництво у справах про воєнні злочини. По-друге, координує діяльність регіональних прокуратур. По-третє, забезпечує взаємодію з міжнародними інституціями, включаючи Міжнародний кримінальний суд. По-четверте, бере участь у виробленні підходів до кваліфікації діянь за нормами національного та міжнародного права. Отже, саме прокуратура є ключовою ланкою, через яку дотримання і виконання МГП переходять у площину відповідальності за його порушення [67].

Особливий статус у системі імплементації МГП має Товариство Червоного Хреста України. Його діяльність не зводиться до надання гуманітарної допомоги. Закон України «Про Товариство Червоного Хреста України» передбачає участь Товариства у сприянні державним органам у поширенні знань про міжнародне гуманітарне право, у співпраці з органами влади з гуманітарних питань, а також у

реалізації захисних і допоміжних функцій, що випливають із міжнародного мандата руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця [29]. Через діяльність Товариства реалізується насамперед освітньо-просвітницький і гуманітарно-допоміжний компонент імплементації МГП. Це означає, що поряд із владними інституціями в Україні функціонує і спеціалізований гуманітарний суб'єкт, здатний сприяти укоріненню гуманітарних стандартів у суспільстві та підтримувати комунікацію між державою, населенням і міжнародним гуманітарним рухом [68].

Українська модель імплементації міжнародного гуманітарного права має низку характерних особливостей. По-перше, вона розвивається в умовах реального міжнародного збройного конфлікту, що суттєво відрізняє Україну від багатьох інших держав, де питання МГП часто зберігає переважно академічний або превентивний характер. В Україні ж міжнародне гуманітарне право стало частиною щоденної практики органів влади, військового командування, слідства, прокуратури і суду. По-друге, українська імплементація має поєднаний характер: з одного боку, вона спирається на норми міжнародних договорів та звичаєвого права, а з іншого - на розгалужену систему внутрішніх законів, відомчих інструкцій та організаційних рішень. Це означає, що реалізація МГП тут відбувається не лише через пряме застосування міжнародних норм, а й через їх адаптацію до національного механізму правового регулювання. По-третє, для України характерна висока роль військово-відомчого регулювання. Наявність спеціальних інструкцій Міністерства оборони України, пам'яток для військовослужбовців, навчальних матеріалів та процедурних підходів свідчить про те, що МГП не лишається лише сферою міжнародно-правової доктрини, а вбудовується у командну вертикаль і практику бойового управління [67, с.301-305].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що загалом використання, виконання, дотримання та застосування норм МГП в Україні слід розглядати як взаємопов'язані форми реалізації міжнародних зобов'язань держави. Українська модель імплементації поєднує міжнародно-правові норми, національне законодавство, діяльність державних органів, кримінальне переслідування порушень і просвітницьку роботу. Це дає підстави стверджувати, що в Україні поступово

формується більш цілісна та практично орієнтована система реалізації МГП, ефективність якої залежить не лише від законодавчих змін, а й від якості правозастосування, професійної підготовки кадрів і стабільності інституційної взаємодії.

3.3. Міжнародна співпраця України в сфері гуманітарної безпеки.

Міжнародна співпраця України у сфері гуманітарної безпеки є не допоміжним, а системоутворюючим елементом сучасного механізму забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права. В умовах міжнародного збройного конфлікту гуманітарна безпека охоплює не лише надання допомоги цивільному населенню, а й ширший комплекс правових, інституційних та організаційних заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, гідності, майнових прав цивільних осіб, поранених, хворих, військовополонених, внутрішньо переміщених осіб, а також на мінімізацію довготривалих наслідків війни, зокрема мінного забруднення, руйнування критичної інфраструктури та масових порушень прав людини. Саме тому міжнародна співпраця України в цій сфері має розглядатися у нерозривному зв'язку з розвитком міжнародно-правових механізмів контролю за дотриманням МГП.

Правова основа такої співпраці формується насамперед Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них. Для теми гуманітарної безпеки особливе значення мають Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (III Женевська конвенція) та Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція), які встановлюють мінімальні гуманітарні стандарти, а також Перший додатковий протокол, який деталізує захист жертв міжнародних збройних конфліктів і закріплює обов'язок сторін конфлікту поважати й забезпечувати повагу до МГП [3]. Україна є учасницею цих Конвенцій, а отже зобов'язана не лише дотримуватися їх, але й будувати внутрішню систему співробітництва з міжнародними організаціями та іноземними державами так, щоб гарантувати реальне виконання відповідних норм.

У сучасних умовах гуманітарна безпека в Україні набуває комплексного змісту. Вона включає захист цивільного населення від наслідків воєнних дій, підтримку функціонування медичної, водної, енергетичної та іншої критичної інфраструктури, забезпечення евакуації, доступу до гуманітарної допомоги, обмінів військовополоненими, пошуку зниклих безвісти, документування порушень норм МГП, а також гуманітарне розмінування. Тому міжнародна співпраця у цій сфері фактично виконує три взаємопов'язані функції: по-перше, превентивну, коли через міжнародні зобов'язання, моніторинг і дипломатичний тиск формується вимога до сторін поважати МГП; по-друге, захисну, коли міжнародні партнери та організації забезпечують доступ до постраждалих і підтримують гуманітарні операції; по-третє, контрольну, коли результати такої співпраці використовуються для виявлення, фіксації та правової оцінки порушень. Саме в цьому аспекті гуманітарна безпека виходить за межі суто соціально-гуманітарної політики й стає частиною міжнародно-правового механізму контролю за дотриманням норм МГП [74].

На національному рівні важливим нормативним орієнтиром є Закон України «Про оборону України», у якому закріплено, що оборона держави ґрунтується, зокрема, на додержанні норм міжнародного права [75]. У сфері практичного застосування МГП особливе значення має Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України та оновлена у 2018 році [72]. Її значення полягає в тому, що вона переводить міжнародно-правові норми у площину конкретних внутрішніх процедур: підготовки особового складу, планування операцій, поводження з цивільним населенням, захисту об'єктів, що перебувають під спеціальною охороною, та виконання гуманітарних обов'язків. У контексті міжнародної співпраці ця Інструкція є важливою ще й тому, що демонструє інституційну готовність держави інтегрувати міжнародні стандарти у військову практику та створює основу для взаємодії з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ), органами ООН, партнерами з ЄС і НАТО щодо навчання, консультування та моніторингу.

Стратегічне значення міжнародної співпраці в гуманітарному вимірі підтверджується і документами безпекового та зовнішньополітичного планування України. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, затверджена Указом Президента № 448/2021, прямо пов'язує зовнішню політику держави з утвердженням міжнародно-правових механізмів захисту суверенітету, прав людини та протидії агресії [76]. У свою чергу, Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, затверджена Указом Президента № 117/2021, підкреслює необхідність міжнародної координації задля захисту населення на окупованих територіях, відновлення прав людини, документування порушень і використання механізмів міжнародних організацій [77]. Ці акти не є спеціальними законами про гуманітарну безпеку, проте вони задають державну рамку, в якій гуманітарний вимір співробітництва прямо з'єднується з міжнародно-правовим контролем і відповідальністю за порушення норм МГП.

Центральним суб'єктом міжнародної гуманітарної співпраці України є Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Його роль визначається не лише практичною гуманітарною діяльністю, а й особливим мандатом, що впливає з Женевських конвенцій. Саме МКЧХ історично і юридично виступає ключовим нейтральним гуманітарним посередником у питаннях захисту військовополонених, відвідування місць утримання, сприяння сімейним контактам, пошуку зниклих, медичної та матеріальної підтримки цивільного населення, а також поширення знань про МГП. Принципово важливо, що співпраця України з МКЧХ не зводиться лише до розподілу гуманітарної допомоги. У правовому сенсі вона є формою імплементації обов'язку держави забезпечувати повагу до МГП та підтверджує відкритість України до міжнародного гуманітарного моніторингу. Така відкритість має значення для доведення добросовісності держави у виконанні конвенційних зобов'язань.

Окремим і надзвичайно важливим напрямом міжнародної співпраці України в сфері гуманітарної безпеки є протимінна діяльність і гуманітарне розмінування. У цій частині співробітництво має найбільш чітко оформлену законодавчу базу. Насамперед це Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» від 6 грудня

2018 року [78]. Він визначає правові та організаційні засади протимінної діяльності, коло суб'єктів, механізми сертифікації операторів, координації, контролю якості робіт і фінансування. Особливо показово, що закон прямо передбачає можливість залучення фінансових ресурсів донорів, міжнародної технічної допомоги, поворотної та безповоротної фінансової допомоги для фінансування заходів протимінної діяльності. Подальший розвиток цього напрямку відображає постанова Кабінету Міністрів України № 284 від 12 березня 2024 року, яка врегулювала механізм компенсації витрат на гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення. Її прийняття демонструє перехід від загального нормативного регулювання до фактичних механізмів відновлення безпеки цивільного середовища.

Ще один ключовий вимір міжнародної співпраці України в сфері гуманітарної безпеки пов'язаний із взаємодією з Організацією Об'єднаних Націй. Тут необхідно розрізняти кілька рівнів. Перший - політико-правовий. Україна системно використовує механізми Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН, Ради ООН з прав людини та спеціальних доповідачів для привернення уваги до порушень МГП, захисту цивільного населення, незаконного поводження з військовополоненими, депортації дітей, атак на цивільну інфраструктуру. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/7 від 25 лютого 2025 року знову підтвердила вимогу захисту цивільних осіб та цивільних об'єктів, а також необхідність забезпечення безпечного й безперешкодного гуманітарного доступу. Це важливо не лише символічно: такі акти зміцнюють міжнародно-правову позицію України та формують нормативний тиск на державу-агресора [79].

Другий рівень співпраці з ООН - моніторинговий і доказовий. Доповіді Генерального секретаря ООН, Управління Верховного комісара ООН з прав людини та інших органів містять фактичні дані про вплив війни на цивільне населення, порушення на окупованих територіях, обмеження гуманітарного доступу, примусове переміщення осіб та інші діяння, релевантні для оцінки дотримання норм МГП. Ці документи не замінюють судового встановлення фактів, але мають істотне

значення як міжнародно визнані джерела інформації, які підсилюють механізми політичного та дипломатичного контролю.

Третій рівень співпраці з ООН - операційний. Йдеться про взаємодію України з профільними агенціями, фондами та програмами ООН у сферах гуманітарного реагування, охорони здоров'я, захисту дітей, відновлення житла, зимової підтримки, водопостачання, логістики та розмінування. Хоча така діяльність часто описується як "гуманітарна допомога", насправді її значення ширше: вона сприяє реалізації міжнародних гуманітарних стандартів на практиці й створює механізми перевірки того, чи має цивільне населення реальний доступ до захисту, гарантованого нормами МГП [80, с.167].

Важливим напрямом є також співпраця України з Європейським Союзом. ЄС виступає не лише донором гуманітарної та відновлювальної допомоги, а й нормативним партнером у питаннях захисту цивільного населення, стійкості критичної інфраструктури, цивільного захисту та гуманітарного розмінування. Європейська Комісія офіційно зазначає, що на гуманітарні програми в Україні було виділено понад 1,3 млрд євро, а пріоритети допомоги узгоджуються з потребами українського уряду, зокрема щодо житла, грошової підтримки, охорони здоров'я, водопостачання, освіти та санітарії. Ця співпраця важлива в контексті контролю за дотриманням МГП тому, що спрямована на збереження цивільного середовища існування, а отже на практичне забезпечення тих гуманітарних гарантій, які міжнародне гуманітарне право покладає на сторони конфлікту [81].

Суттєвий вимір міжнародної співпраці України пов'язаний із захистом військовополонених, цивільних заручників, депортованих осіб і зниклих безвісти. Хоча не всі елементи цієї взаємодії є повністю публічними, принципово важливо, що Україна постійно залучає міжнародні майданчики для порушення цих питань. Зокрема, Міністерство закордонних справ України у 2025 році інформувало про спеціальне засідання Ради Безпеки ООН, ініційоване Україною, щодо злочинів проти українських військовополонених та цивільних. Це приклад того, як міжнародна співпраця працює не тільки як інструмент отримання допомоги, а як

форма ініціювання міжнародного контролю, політичної реакції й міжнародної правової кваліфікації порушень [82].

У сфері гуманітарної безпеки значення має і співробітництво України з міжнародними фінансовими та донорськими механізмами. Наприклад, окремі угоди з ЄС та іншими партнерами створюють фінансову основу для відновлення інфраструктури, підтримки вразливих груп, розвитку спроможностей органів влади та місцевого самоврядування. Такі угоди не є актами МГП у вузькому сенсі, проте вони забезпечують матеріальне підґрунтя для реалізації гуманітарних обов'язків держави. У науковому сенсі це дозволяє говорити про те, що міжнародна співпраця в сфері гуманітарної безпеки дедалі більше набуває міжгалузевого характеру [74].

Підсумовуючи, варто підкреслити, що міжнародна співпраця України в сфері гуманітарної безпеки має не лише реактивний, а й нормотворчий та інституційно-розвивальний характер. Україна не просто користується вже існуючими міжнародними механізмами, а фактично впливає на переосмислення сучасного змісту гуманітарної безпеки в умовах повномасштабної війни. Масштаби руйнувань цивільної інфраструктури, системність атак на енергетику, мінне забруднення територій, проблематика депортації дітей, тривалого утримання військовополонених, обмеження гуманітарного доступу до окупованих територій - усе це стимулює міжнародну спільноту до пошуку нових форм контролю за дотриманням МГП. У цьому сенсі Україна є не лише об'єктом захисту, а й важливим суб'єктом розвитку міжнародно-правової практики.

Водночас ефективність міжнародної співпраці у сфері гуманітарної безпеки не слід ідеалізувати. Її головна проблема полягає в тому, що міжнародне гуманітарне право традиційно має обмежений централізований механізм примусу. Навіть наявність численних резолюцій, моніторингових звітів, гуманітарних місій та донорських програм сама по собі не гарантує припинення порушень. Проте це не зменшує значення співпраці. Навпаки, в умовах обмеженості класичних примусових механізмів саме міжнародна гуманітарна взаємодія стає одним із небагатьох реальних інструментів підтримання гуманітарних стандартів, збору доказової бази,

посилення міжнародного тиску та збереження людського потенціалу постраждалої держави.

ВИСНОВКИ

Дослідження в рамках бакалаврської роботи дало змогу зробити певні висновки, суть яких полягає в наступному.

1. Характеризуючи поняття, предмет, систему, принципи та джерела міжнародного гуманітарного права, зокрема співвідношення права Гааги та права Женеви, можна констатувати, що міжнародне гуманітарне право є системою принципів і норм, спрямованих на обмеження засобів і методів ведення збройних конфліктів та захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях. Його предмет, структура та принципи формують цілісну правову основу, що регулює поведінку сторін у збройних конфліктах і забезпечує мінімальні стандарти гуманності. Встановлено, що джерела міжнародного гуманітарного права охоплюють як норми права Гааги, що регламентують засоби і методи ведення війни, так і право Женеви, яке зосереджується на захисті жертв збройних конфліктів, а їх взаємодія забезпечує комплексне правове регулювання.

2. Встановлено історичні та інституційні передумови формування контролю за дотриманням норм МГП, суть яких зводиться до того, що воно відбувалося поступово, у відповідь на еволюцію збройних конфліктів та зростання потреби у міжнародному гуманітарному захисті. Становлення МГП як галузі є результатом тривалої еволюції від звичаєвих правил ведення війни у стародавніх цивілізаціях до кодифікованої системи міжнародно-правових норм. Визначено, що ключовим етапом стало формування договірного права у XIX ст., зокрема прийняття Женевської конвенції 1864 р. та створення Міжнародного комітету Червоного Хреста, що започаткувало інституційний контроль. Подальший розвиток відбувався під впливом світових воєн, що зумовило прийняття Женевських конвенцій 1949 р., створення міжнародних судових органів та формування механізмів притягнення до відповідальності. У сучасний період контроль забезпечується через діяльність міжнародних організацій, судових інституцій та універсальних механізмів, що

свідчить про тісний взаємозв'язок історичної гуманізації війни та інституціоналізації міжнародного контролю за дотриманням норм МГП.

3. Аналіз міжнародно-правових механізмів контролю за дотриманням норм МГП та ролі універсальних міжнародних організацій показав, що контроль реалізується через комплекс взаємопов'язаних інструментів - моніторинг, гуманітарне реагування, документування порушень і механізми притягнення до відповідальності. Центральне місце у цій системі належить ООН, яка через кластерний підхід, діяльність спеціалізованих установ і миротворчі операції забезпечує координацію міжнародної гуманітарної допомоги та реагування на наслідки збройних конфліктів. Важливу роль також відіграє Міжнародний комітет Червоного Хреста як нейтральний гуманітарний актор. Поряд з універсальними механізмами значного розвитку набули регіональні інструменти контролю. Зокрема, ОБСЄ здійснює моніторинг і документування порушень, формуючи доказову базу для подальшої відповідальності; Європейський Союз застосовує політичні, санкційні та безпекові інструменти, а також бере участь у кризовому врегулюванні; НАТО забезпечує впровадження стандартів МГП у військову практику та підготовку збройних сил. Особливе місце займають Рада Європи та Європейський суд з прав людини, які через судову практику та механізм контролю за виконанням рішень забезпечують дотримання гуманітарних стандартів і прав людини навіть в умовах збройних конфліктів. Таким чином, поєднання універсальних і регіональних механізмів формує багаторівневу систему міжнародного контролю за дотриманням норм МГП.

4. Характеризуючи значення міжнародно-кримінального судочинства у сфері контролю за порушеннями МГП, необхідно зазначити, що воно є ключовим механізмом забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі міжнародні злочини. Встановлено існування подвійної системи відповідальності, яка поєднує відповідальність держав і міжнародну кримінальну відповідальність індивідів за воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності та злочин агресії. Центральну роль у цій системі відіграє Міжнародний кримінальний суд, який діє на основі принципу компліментарності, доповнюючи національні юрисдикції. Водночас

важливе значення мають міжнародні трибунали, а також діяльність Міжнародного Суду ООН, що забезпечує встановлення відповідальності держав. У сукупності ці механізми формують ефективну систему міжнародного контролю за дотриманням норм МГП.

5. Виявлено сучасні тенденції розвитку міжнародно-правових норм у сфері контролю за дотриманням МГП, до яких можна віднести: посилення інституційних механізмів міжнародного контролю; розширення юрисдикції міжнародних судових органів; зростання ролі міжнародних організацій та неурядових акторів у процесах моніторингу; підвищення значення принципу універсальної юрисдикції; інтеграцію норм МГП у національні правові системи; а також адаптацію норм до нових викликів, пов'язаних із гібридними війнами, кіберзагрозами та застосуванням новітніх технологій у військовій сфері.

6. Описуючи такі форми реалізації норм МГП в Україні, як використання, виконання, дотримання та застосування, варто зазначити, що вони проявляються через імплементацію міжнародно-правових норм у національне законодавство, діяльність органів державної влади та практику їх застосування в умовах збройного конфлікту. Україна здійснює адаптацію свого законодавства до стандартів МГП, забезпечує підготовку військовослужбовців та інших суб'єктів до дотримання гуманітарних норм, а також активно використовує міжнародні механізми для захисту своїх інтересів і притягнення винних до відповідальності. Важливим етапом розвитку стала ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та вдосконалення національного кримінального законодавства щодо воєнних злочинів.

7. Аналіз міжнародного співробітництва України в сфері гуманітарної безпеки дає змогу зробити висновок про те, що воно має системний і багатовимірний характер та здійснюється як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Україна активно взаємодіє з міжнародними організаціями, зокрема ООН, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, а також із державами-партнерами з метою забезпечення гуманітарного захисту населення, отримання допомоги та документування воєнних злочинів. Таке співробітництво сприяє зміцненню

національної спроможності у сфері дотримання МГП та інтеграції України у міжнародну систему гуманітарної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грушко М. В. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 136 с.

2. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс: підручник / за ред. Кюстер Е. - Київ : Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020. - 398 с.

3. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949 р. та Додаткові протоколи до них // Офіційний портал Верховної Ради України. (дата звернення: 25.04.2026)

- (ЖК I) Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151

- (ЖК II) Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_152

- (ЖК III) Конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_153

- (ЖК IV) Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?lang=uk

- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.

4. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред.

Т.Р. Короткого – Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. – 2017. - 145с.

5. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник. Друге видання / О. Войтенко, М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, В. Потапова, О. Стокоз, Н. Хендель ; за заг. ред. радника президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права,

к.ю.н. Т. Короткого. – Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2021. – 268с.

6. Статут Міжнародного Суду ООН. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/statute-of-the-international-court-of-justice> (дата звернення: 25.04.2026)

7. Міжнародне гуманітарне право як результат викликів збройних конфліктів / О. І. Капітан, А. В. Саміло // Аналітично-порівняльне правознавство. - 2024. - № 5. - С. 892-899. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2024_5_138 (дата звернення: 25.04.2026)

8. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 1899 року // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 25.04.2026)

9. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (IV Гаазька конвенція) від 18 жовт. 1907 р. // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 25.04.2026)

10. Schindler, D., & Toman, J. (1988). «The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents». Martinus Nijhoff Publishers. 1493 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Laws_of_Armed_Conflicts.html?id=mV4OQAAMAAJ&redir_esc=y (date of access: 26.04.2026)

11. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. / О. В. Сенаторова ; підгот. в межах Прогр. ЄС ERASMUS+ HRLAW. — Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. — 208 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf (дата звернення: 25.04.2026)

12. Crawford, E., & Pert, A. (2020). International Humanitarian Law (2nd ed.). Cambridge University Press. 382 p.

URL:https://books.google.com.ua/books/about/International_Humanitarian_Law.html?id=U1jPDwAAQBAJ&redir_esc=y (date of access: 26.04.2026)

13. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. I, Rules / International Committee of the Red Cross. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. — 689 p. URL: <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf> (date of access: 26.04.2026)

14. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р.Короткий, Є.В. Лук'янченко ; вступ. стаття М.М. Гнатівський. — Одеса : Фенікс, 2017. — 40 с. URL: https://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf (дата звернення: 25.04.2026)

15. ICJ, Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania), Judgment (Merits), 9 April 1949, ICJ Reports 1949, p. 22. URL: <https://www.icj-cij.org/node/103099> (date of access: 26.04.2026)

16. Шипоша А.В. Розвиток концепту справедливої війни у політико-правовому вченні Аврелія Августина. МІК “Наукова спільнота”. - Львів, 2024. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4945/> (дата звернення: 25.04.2026)

17. Додаток навчальних матеріалів з міжнародного гуманітарного права / Р. С. Єделєв, А. О. Кориневич, О. П. Мірошніченко, К. Ю. Нечаєва, А. Є. Санченко ; Ін-т законодавства Верховної Ради України, Міжнар. Комітет Червоного Хреста. — Київ : Ін-т законодавства ВР України, 2020. — с.177

18. Угода про першочергові заходи стосовно захисту жертв збройних конфліктів від 24.09.1993 р. Документ 997_037. // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_037?dark=1#Text (дата звернення: 26.04.2026).

19. Серватюк Л.В. Сучасні проблеми дотримання норм міжнародного гуманітарного права - удосконалення норм міжнародного гуманітарного права. Навчально-науковий гуманітарний інститут Національної академії Служби безпеки України м. Київ, Україна, 2024. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-109> (дата звернення: 26.04.2026).

20. Репецький, В. М., Зубарева, А. Є. Механізм міжнародного контролю за дією міжнародних договорів. Юридичний науковий електронний журнал, (2), 2023 - 738–741. URL: https://www.lsej.org.ua/2_2023/166.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

21. Про Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/about-urcs/movement/> (дата звернення: 26.04.2026).

22. Основоположні принципи Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2022/06/Fundamental-principles-UKR.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).

23. Статут Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Напівмісяця від 08.11.1996. URL: <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/statutes-en-a5.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).

24. Статут Міжнародного Комітету Червоного Хреста від 24.06.1998. URL: <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/06/1998-ICRC-Statutes.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).

25. Іванов А. Г., Уварова М. В. Окремі аспекти діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста у період збройних конфліктів. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 642–645. URL: https://lsej.org.ua/5_2022/155.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

26. Forsythe P. David. Humanitarian protection: The International Committee of the Red Cross and the United Nations High Commissioner for Refugees. 2001. 693 p. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/675_698_forsythe.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

27. Трегубенко С. В. Роль Міжнародного комітету Червоного Хреста як нейтрального посередника у збройних конфліктах та захисті прав військовополонених. Вісник кримінального судочинства. 2025. № 1–2. С. 281–291. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/842> (дата звернення: 26.04.2026).

28. Історія Українського Червоного Хреста – Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/about-urcs/history/> (дата звернення: 26.04.2026).

29. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11.2002 р. № 330-IV : станом на 01.01.2014 р. // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15/ed20141106#Text> (дата звернення: 26.04.2026).

30. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 08.07.1999 р. № 862-XIV : станом на 19.07.2010 р. // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

31. Статут Товариства Червоного Хреста України : затверджено в новій редакції із змінами і доповненнями, внесеними XXI з'їздом Товариства Червоного Хреста України від 20.04.2016 р. Київ, 2016. 19 с. URL: https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Statute_URCS.pdf (дата звернення: 27.04.2026).

32. Символіка Міжнародного Руху та її захист – Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/ihl/emblem-protection/> (дата звернення: 26.04.2026).

33. Сірко А. А. Еволюція миротворчої діяльності ООН та виклики для міжнародного гуманітарного права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 92, ч. 5. - С.243-249. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2026/01/35-4.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).

34. Мартинюк О. В., Гаврилюк С. В. Роль міжнародного права у підтримці загального миру та безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 801–803. URL: <https://r2.donnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aa3948f7-1460-4311-bc1e-aeab61373e09/content> (дата звернення: 26.04.2026).

35. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку : аналіт. доп. / А. В. Єрмолаєв, К. А. Кононенко, О. О. Резнікова [та ін.] ; за заг. ред. А. В. Єрмолаєва ; Нац. ін-т стратег. дослідж. — Київ : НІСД, 2013. — 52 с.

36. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni->

[vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobotnictva-v-yevropi](https://vidnosini.org/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobotnictva-v-yevropi) (дата звернення: 26.04.2026).

37. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Роль ОБСЄ у формуванні європейського середовища безпеки. Стратегічні пріоритети. 2013. № 3 (28). С. 109–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_3_16 (дата звернення: 26.04.2026).

38. Микієвич М. М., Микієвич Л. М. Реалізація норм міжнародного гуманітарного права в рамках Європейського Союзу. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 6. С. 384–387. URL: https://lsej.org.ua/6_2024/97.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

39. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями (в редакції від 30.03.2010 р.) Офіційний веб-сайт ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 27.04.2026)

40. Zwanenburg M. Toward a more mature ESDP: Responsibility for violations of international humanitarian law by EU crisis management operations. The European Union and crisis management : policy and legal aspects / coord. by Steven Blockmans. 2008. P. 395-415.

41. Договір про реформування Європейського Союзу (Лісабонський договір) від 13.12.2007 р. Офіційний веб-сайт Європейського Союзу. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tec_1992/oj (дата звернення: 27.04.2026)

42. European Union Guidelines on the Promotion of Compliance with International Humanitarian Law. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/04_hr_guidelines_humanitarian_en_0.pdf (date of access: 26.04.2026)

43. The European Union Guidelines on Children in Armed Conflict (2008). URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/10019_08_en.pdf (date of access: 26.04.2026)

44. Захист – разом. Запобігання, пом'якшення та усунення шкоди цивільному населенню. Система оцінки державної політики та практики. - Центр допомоги цивільному населенню в умовах конфлікту. URL: <https://civiliansinconflict.org/wp->

content/uploads/2022/08/CIVIC_Advocacy_Guide-Ukrainian.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

45. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

46. Давидова Т. О. Політика НАТО щодо безпеки людини в секторі безпеки і оборони. Право і суспільство. 2024. № 4. С. 336–341. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/4_2024/48.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

47. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (з протоколами) : ратифіковано Законом України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР : станом на 1 серп. 2021 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.04.2026).

48. Олійничук К. Д. Захист цивільних осіб під час збройних конфліктів: судова практика ЄСПЛ // Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 80-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 2024.–С.46-50.

URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a832728e-461f-4079-ab70-0a89fa1fe60d/content> (дата звернення: 26.04.2026).

49. Буроменський М. В. Тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у світлі норм міжнародного гуманітарного права. Правова позиція. 2023. №3(40). С.88–92. URL:

<https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/3/16.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).

50. Справа «Хассан проти Сполученого Королівства» (Hassan v. the United Kingdom) : рішення ЄСПЛ від 16 верес. 2014 р. (заява № 29750/09) [Велика Палата]. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-146501> (дата звернення: 27.04.2026).

51. Рожко В. В. Рада Європи і захист прав людини // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. Вип.

4. С. 51–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_4_8 (дата звернення: 26.04.2026).

52. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 15.04.2026 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 27.04.2026).

53. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. : станом на 25.10.2025 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 27.04.2026).

54. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками) від 26.06.1945 : станом на 16.09.2005. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 27.04.2026).

55. Визначення агресії : Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974. URL: <https://www.un.org/en/> (дата звернення: 27.04.2026).

56. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 : ратифіковано 18.03.1954 : станом на 22.04.2024. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 27.04.2026).

57. Барсук Д. М. Міжнародний механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 87, ч. 1. С. 137–144. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/22.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).

58. Киричко В. М. Імплементация положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду до Кримінального кодексу України: результати і перспективи. Вісник Асоціації кримінального права України. 2024. № 2 (22). С. 1–52.

59. Рудницька О. П. Роль Міжнародного Суду ООН у вирішенні міждержавних спорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 539–543. URL: https://www.lsej.org.ua/2_2023/128.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

60. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J.

Reports 2007, p. 43. (2007, 26.02). URL: <https://www.icj-cij.org/case/91/judgments> (date of access: 26.04.2026)

61. Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan), Order of 17.12.2025, I.C.J. Reports 2025. URL: <https://www.icj-cij.org/case/180> (date of access: 26.04.2026)

62. Савчук К. О., Мельничук О. І. Міжнародний Суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 341–347. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_84 (дата звернення: 26.04.2026).

63. Імплементация міжнародного гуманітарного права: від правових норм до дії. - Товариство Червоного Хреста України. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2022/12/Implementing_ihl_web_ua.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

64. Тимчук О. Л., Сідельніков А. В. Захист жертв війни та дотримання міжнародного гуманітарного права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 5, № 90. С.248-254. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341047/329084> (дата звернення: 26.04.2026).

65. Федчук Т. Ю. Контроль дотримання норм міжнародного гуманітарного права при використанні зброї керованої штучним інтелектом. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 785–791. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/131.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).

66. Моніторинг дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час судового розгляду справ про воєнні злочини. Асоціація правників України. URL: <https://uba.ua/ukr/news/montoring-dotrimannja-norm-mzhnarodnogo-gumantarnogo-prava-pd-chas-sudovogo-rozgljadu-sprav-pro-vonn-zlochini> (дата звернення: 26.04.2026).

67. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні (оновлено) : аналіт. звіт / Global Rights Compliance. — Київ, 2020. — 325 с.

68. Дяченко В. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у галузі юридичної науки: проблеми та виклики для України. Вісник Національної

академії

прокуратури України.-2023.URL:

<https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5419b301-a038-4d17-9efb-ba27b68be9db/content> (дата звернення: 26.04.2026).

69. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14.05.1954. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721#Text (дата звернення: 27.04.2026).

70. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25.05.2000 : ратифіковано Законом України від 23.06.2004 № 1845-IV. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 27.04.2026).

71. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV : станом на 18.03.2026. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

72. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Міністерство оборони України. Наказ №164 від 23.03.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

73. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 № 329 : станом на 22.08.2025. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

74. Галій В. І. Інтеграційні процеси та нормативно-правове регулювання поступлення гуманітарної допомоги у сфері національної безпеки та оборони. Економіка та суспільство. 2024. Вип. 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3989/3915> (дата звернення: 26.04.2026).

75. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII : станом на 12.04.2026. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

76. «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України від 26.08.2021 № 448/2021 : станом на 28.08.2021. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0054525-21#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

77. «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

78. Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII : станом на 01.01.2024. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 27.04.2026).

79. UN General Assembly. Resolution ES-11/7: Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine. (2025, 25.02). URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/7> (date of access: 26.04.2026)

80. Тараненко М. М., Правосуд А. О., Устименко В. Д. Міжнародно-правові аспекти надання гуманітарної допомоги в зонах збройних конфліктів. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2025. Т. 36 (75), № 3. С. 166–172. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/3_2025/28.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

81. EU humanitarian support to Ukraine. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/eu-humanitarian-support-ukraine_en (date of access: 26.04.2026).

82. За ініціативи України відбулося засідання РБ ООН на тему російських злочинів проти українських військовополонених та цивільних. Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://surl.li/pkrbij> (дата звернення: 26.04.2026).

83. Програма Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди Міжнародного дня багатосторонності і дипломатії в ім'я миру «Туризм та публічна дипломатія» (1 травня 2026 р., м. Харків). Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу». URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/77137d26d607b47e036297395f274968.pdf> (дата звернення: 17.05.2026).

84. Програма III Студентської наукової конференції “Міжнародне та публічне право: перспективи та виклики” Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (21 травня 2026 р., м. Київ). Київський столичний університет ім.Б.Грінченка. URL: <https://surli.cc/gmtotq> (дата звернення: 17.05.2026).